

Микола ШАТИЛОВ

(Чехія)

ШВЕЙК-НЕ-ШВЕЙК, ПАПУЖАЧИЙ ПОЛК ТА ВСЯКЕ ІНШЕ ВЕСЕЛЕ Й НЕВЕСЕЛЕ

Документальна повість

Майтеся на бачності з прототипами. Геть не всім подобається, коли їх виводять перед читачем. А надто, коли їх оступають або в'їдливо з них глузують.

Ян Парандовський «Алхемія слова».

Читач хоче знати: з кого списано Тараса Бульбу? З наказного гетьмана Правобережної України Остапа Гоголя.

Читач хоче знати: чия «пропаша сила» подає голос в долі Чіпки Варениченка? Василя Гнидки, розбишаки з села Заїченці, що на Зінківщині.

Читач хоче знати: чие «веселе посімейство» покликало до життя «Кайдашеву сім'ю»? Мазурів, які мешкали в Семигорах, на Київщині.

Читач знає, чого хоче: полапки, сказати б, почути зв'язок мистецтва з життям.

Жива, з крові й кости людина стоїть за багатьма й багатьма персонажами в багатьох і багатьох письменників, та чи не найбагатшою на прототипи є епопея чеха Ярослава Гашка «Пригоди бравого вояки Швейка у Світовій війні»¹.

І. ГАШЕК, В ЯКОГО ПІДНОЧОВУВАВ ТРОЦЬКИЙ

Моє знайомство з «кров'ю й кістю» славетної книжки почалося з того, що я не міг вийти з дива: як мало чехи її читають! А мало, пояснювали, бо Гашек звів наклеп на нас, на чехів, змалювавши Швейка йолопом.

Звів наклеп? Невже ж сьому правда?

Та заки відповісти, я мав спізнати (як не всю, то в межах можливого) правду за самого Гашка.

Життєписів письменника подостатком, але впадає в око, що після 24-го вересня 1915-го меншає й меншає в них ясності. Того млистого осіннього світання біля села Хорупань, що за п'ятнадцять кілометрів від

Й. Лада. Ярослав Гашек

¹ Назва скорочується і в чеських, і в іншомовних виданнях як «Пригоди бравого вояки Швейка», а в живій мові передається як «Швейк».

Дубна, охотник¹ 91-го піхотного полку Ярослав Гашек виліз з шансів й підніс руки. Може, й забалакав до москалів 14-ої піхотної генерал-майора Володимира Соколова² дивізії по-московськи: незле «штокав» і «какав».

Еккурс з. н. з. вивчали російську мову на курсах при школі «У святого Індриха» (на розі вулиць Індриської та Ружової). По лекціях гуляли Богом забутим кладовищем і, блукаючи між похилених і повалених могильних каменів, повторювали правила російської граматики, змінюючи на всі способи речення «учитель любить учня». За вчителя був, звісно ж, Гашек, за учня — Ярмила. Вона кликала його Гришею. На честь Ричарда Лев'яче Серце. У чехів здрібніле ім'я від «Ричард» — Риша, і Ярмила «Ришу» помосковщила. А Гашек підписував листи до коханої як «Митя». На честь російського анархіста Бакуніна. Забув, мабуть, що Бакунін був не Дмитро, а Михайло.

Ярмила Гашикова

Здача в полон, і то хоч у москалів, хоч у німців з австрійцями, було явище звичайне. Самотужки втікали колись-не-колись: могли обстріляти свої, могли обстріляти — надто вночі — й чужі. Частіше йшли в полон у складі бойової стежі, яка вже з огляду не своє завдання була далеченько від своїх. А найчастіше, дочекавшись атаки, не стріляли на ворога, а коли той був уже в шанцях, кидали «гвинти».

Сьорбнувши у москалів солоного, полонений число 294217 Ярослав Гашек вписавсь у Чехословацький Легіон³, який мав через Владивосток дістатися на батьківщину й стати на сторожі її незалежності. Київський етап письменникового життя вияснено як-найповніше, й нема потреби його торкатися. Зауважу

тільки, що в київському часописі «Чехослован» Гашек у той час писав за большевиків з несвітінною злістю.

Аж ось у березні 1918-го, саме коли Легіон вирушив на Владивосток, Гашек утікає з Києва і стає у Москві в лави тих самих большевиків, яких ляяв на всі заставки.

Самара, Уфа, Бугульма, Челябінськ, Іркутськ, Омськ, Красноярськ... Усе колом-колом та навколо. Нічого певного. Не пролив світла й Гашек, завившись з Росії. Усі, авжеж, кинулися випитувати. Він гравсь у мовчанку, а як лізли сльотою, казав таке, що тільки охкали, як охкала Ольга Фастрова з газети «Національна політика», спитавши, чи істотно споживали большевики м'ясо вбитих ними китайців.

Гашек мав язика не в кишені: «Знаєте, ласкава пані, мені, аж звук, заносило те м'ясо пижмом. А скільки всілякої омасти на спітнілі ноги китайців сходило... У товстюхів — і не кажіть. Угорнути б їх у вашу газетку! Слово чести, забила б і той огидний сопух».

¹ Охотник — військовик Австро-Угорської та деяких інших армій, який своєю охотою ішов служити, отримавши середню або високу освіту. Охотники (чеськ. *jednoroční dobrovolník*, нім. *Einjährig Freiwilliger*, рос. *вольноопределяющийся*) мали певні пільги, але під час війни підлягали мобілізації на загальних підставах.

² Володимир Соколов (1862–1919) — генерал-майор; від 1916-го — генерал-лейтенант; мобілізований большевиками до червоної армії; керівник підпільної білогвардійської організації «Національний центр». Розстріляний большевиками.

³ Чехословацький Легіон — військове з'єднання, яке складалося з тих виполонених чехів та словаків, що погодилися служити в російській армії.

Не мавши й копійки, узявся Гашек читати лекції. Тема — захватна: «Моє життя в Росії». Заля розсідається від публіки. Розповідь, розповідь за чорні діла большевиків... Аж ні! Безневинні гуморески, і... склавши поклон, Гашек зникає за лаштунками. Бешкет! Заля його обсвистує.

Така потайливість чоловіка повсякчас багатого на слово викликала підозру. Деякі гашкологі певні, що Гашек і за «Швейка» поспішився засісти, бо хотів відвернути увагу від себе советсько-большевицького, заличкувати якісь свої чини. Чесько-німецький гашколог Павел Ган¹ (син українських батьків, між іншим) й каже, що завше сушив собі голову: які такі чини повивав млою письменник?

У Москві знайшли на Гашка час і Троцький², і Свердлов³, і Чичерин⁴. Троцький, бувши на Сибіру з інспекцією, й підночовував у «червоного чеха». А Гашек утрапив на Сибір з П'ятою армією Михайла Тухачевського⁵, яка мала покінчити з «білими чехами». Якби шістдесятитисячний Легіон «білих чехів» пішов на Москву, ой, мали б біду большевички.

Збіжить якийсь час, і в червні 1921-го Тухачевський черкне наказ ч. 0116. Накаже стосувати отруйні гази проти повсталих тамбовських селян. Тамбовських, завважте собі! З селянами моравськими й шумавськими він і того більше не муничився: спіймали — і «в штаб Духоніна⁶». Не сам їх туди спроваджував, е, ні! Пальчиків своїх плеканих (грав же на скрипочку!) не поганив. «Штаб Духоніна» — то був клопіт начальника політичного відділу Арношта Кольмана⁷.

Гашек — червоний комісар

¹ Павел Ган (1933) — письменник, літературознавець; у 1968-му виїхав з Чехословаччини на Захід; викладав українську мову в Гетінгенському університеті (Німеччина); у 2003-му видав роман-коляж «Пригоди гумористи Ярослав Гашка в імперії царів та комісарів, а також і вдома, в Чехії».

² Лев Троцький (Лейба Бронштейн) [1879–1940] — призвідця большевицького перевороту в Петрограді, теоретик і практик червоного терору; народний комісар військових та морських справ.

³ Яків Свердлов (Яків Гаухман) [1885–1919] — голова Всеросійського центрального виконавчого комітету, «червоний цар», з наказу якого вбито сім'ю імператора Миколу II і започатковано вигублення донського козацтва.

⁴ Георгій Чичерин (1872–1936) — колишній царський дипломат, якого оточення називало «дегенеративним фанатиком», ціливши на його педерастію; народний комісар закордонних справ; під кабінетом Чичерина стало додержувати варті той чи той, але неодмінно жінкуватий воячок.

⁵ Михайло Тухачевський (1893–1937) — підпоручник ляіб-гвардії Семенівського полку; в лютому 1915-го здався німцям у розпалі бою, не мавши на собі ані подряпинки; у 1918-му пішов служити большевикам. Французький старшина Ремі Рур, який знав Тухачевського з полону, писав: «Він був не то, щоб жорстокий, просто не знав, що то є жалість».

⁶ Микола Духонін (1876–1917) — генерал-лейтенант. У листопаді-грудні 1917-го виконував обов'язків Верховного головнокомандувача російських військ; забитий збольшевиченими матросами; жаргонне «відпровадити в штаб Духоніна» означало — розстріляти.

⁷ Арношт Кольман (1892–1979) — советський і чехословацький теоретик марксизму; служив ув одному полку з Ярославом Гашком; активний учасник громадянської війни в Росії, агент Москви у Німеччині; у 30-х роках — організатор «вिकривальних кампаній»; у 1959–1962-му — директор Інституту філософії чехословацької Академії наук.

Кольман, запалений большевик, тільки й знав, що відвертався у справах партійних, а його обов'язки зависали на замісникові. А замісникував у Кольмана Ярослав Гашек (він же й секретар партійного осередку штабу). Висновок? Підійшов під ласку панівної політично-військової верстви, служив якій не за страх, а за совість. Був членом військово-революційного трибуналу, а вироки тих трибуналів — «стінка», «стінка», «стінка»... У Челябінську Гашек вимагав завести у П'ятій армії, крім штатної, ще й окремішню протирозвідку, яка б виявляла тільки чеських й тільки словацьких «шпигів». У Богульмі заневолював черниць Казансько-Богородицького монастиря мити підлоги в кошарах і вдавав, що не має й гадки, як «розважається» з черничками воячня. На шляху від Самари до Красноярська було всякого такого й було...

У новій Росії Гашек починає й нове життя. Узяв шлюб з Шурочкою Львовою, ані словом не прохопившись, що має в Чехії дружину Ярмилу й сина Рихарда. Шлюб з «князівною Львовою», як Гашек титулуватиме в Чехії Шурочку, яку «вирвав з чекістських лабет», був, мабуть-таки, шлюбом задля вигоди. Плекав надію, що чоловіка советської громадянки Комінтерн¹ не вишле «роздмухувати світову пожежу», як вислав був Арношта Кольмана (помагав становленню «Баварської советської республіки»). А Європа тимчасом день при дні червонішала. Ось і в Чехословаччині з'явилася «Кладненська советська республіка», й Гашек мусив виконати свій «інтернаціональний обов'язок».

Революційно-військова рада П'ятої армії не побажала віддати Москві начальника організаційного відділу штабарма, пояснюючи небажання тим, що комісара товариша Гашка годі кимось замінити. Москва наполягала («У Чехословаччині товариш Гашек матиме нагоду довести свою відданість революції й комунізму») і наполягла.

Двадцять третього жовтня 1920-го Ярослав Гашек і «князівна Львова» виїхали до Москви, а двадцять шостого листопада її покинули. Діставши в Комінтерні півтори тисячі німецьких марок і сотні большевицьких агіток, Гашек нахвалявся: «Битиму чеських капіталістів так, як наша П'ята біла біляків на Сибіру». Нарва, Талін, Штетін і, нарешті, Прага.

Улюблений Гашків поет Карел Томан², спіткавшись з ним «У Петрика», зневажливо зміряв оком й удав, що не впізнає. Інший поет, Станіслав-Костка Нейман³, паплюжив по всіх шинках як «зрадника пролетарської революції». Не добирав слів і колишній товариш по Легіону Рудольф Медек⁴: «Гашку, та якби ти попався мені в Росії, уклав би тебе без надуми!».

Ватаг «Кладненської советської республіки» Ярослав Гандлірж⁵ сидів за ґратами, як і його поплічники. Не було кому втелюшувати московських агіток. Німецькі марки знецінила інфляція. Гашек занепав на душі. Шурочка втішала: «А гайнімо

¹ *Комінтерн (Комуністичний Інтернаціонал)* — міжнародна організація, яка *de jure* об'єднувала комуністичні партії різних країн, а *de facto* провадила розвідувальні та диверсійні операції в багатьох країнах світу.

² *Карел Томан (1877–1946)* — поет, публіцист, перекладач; літературний представник покоління анархістів-бунтівників.

³ *Станіслав-Костка Нейман (1875–1947)* — поет, повістяр, публіцист, літературний критик і перекладач; провідна постать чеського модернізму; стояв коло початків комуністичної партії Чехословаччини.

⁴ *Рудольф Медек (1890–1940)* — бригадний генерал, письменник, воєнний історик; роман Медка «Легенда про Барабаша», головними героями якого є капітан Моймир Барабаш та його служник Йозеф Єлітка, написано на противагу «Пригодам бравого вояки Швейка».

⁵ *Ярослав Гандлірж (1888–1942)*, будиши вояком австро-угорської армії, здався в полон москалям, після Жовтневого перевороту прибився до большевиків; агент Комінтерну в Чехословаччині, співзасновник чехословацької комуністичної партії.

в Росію! Там усі тебе, Ярославчику, мали на повазі». Гашек, якого стежила поліція, її оземнював: «Нас не випустять. Довелося б утікати. А советські товариші нашого становища не зрозуміють. Матимуть мене за перекинчика...»

Exkurs. Батьком Шурочки Львової (1894–1965) був не князь, а швець з села П'ятаково Бирського повіту Уфимської губернії. Після початкової школи служила Шурочка посильною і пакувальницею в друкарні купця Яцкевича. У грудні 1918-го друкарню посів політичний відділ П'ятої армії, а за начальника став у ній Ярослав Гашек, покохавши якого, Шурочка і знайшлася аж у Чехії.

До чужини не призвичаїлася. Тіла душою. Скоро-но Гашек збив сяку-таку копійчину, купила грамофон, на якому накручувала російські романси. «Швейка», який почав виходити окремими зшитками, не читала: не вміла по-чеськи. По Гашкові, який помер у 1923-му, третього січня, залишилися їй борги і домоточок у Липницях. Жила, горя прикупивши, але... посипалися гонорари. Через них з панєю Львовою позивалася Ярмила Гашкова. Суд визначив, яка частка припадатиме законній дружині, яка незаконній. Подругувала Шурочка з такими, як і вона, «вивезеними росіянками»: Анною Пономарьовою, жінкою лісничого Ярослава Коларжа, з Ашулькою, чий чеський чоловік пан Броже, мав фабрику піянін. Чаювали під грамофон на веранді, гуляли мальовничими липницькими околицями. Чешки «тої москальки» неполюбляли. Якось вистерігли, вимастили дьогтем та її обсипали пір'ям (не відбивай наших чоловіків!). У 1928-му засібна вдовиця взяла за чоловіка злиденного студента Заплатила, який за її гроші її вивчився. Після плину літ, коли Шурочка занедужала психічно, Заплатил її вигнав. Відтоді була під опікою. Перше – чужих людей, а потім – збольшевиченої (бажання її Ярославчика справдилося) держави. Померла «князівна Львова» у притулку.

Утішився Гашек «Швейком», якого писав у Липницях, в шинку «Під чеською короною», де мало не до смерті і мешкав з Шурочкою. У шинку й сталася okazія, яка ясує, що ідеалів большевицьких письменник не зрікся. Липницький органіст Франта Нідерле кобенив при ньому Леніна й Троцького. Гашек усе пускав з вуха у вухо, та коли той уже не мав спину, гарикнув: «Джа! Заткни пельку, Франто, бо матимеш!» Франта пельки не заткнув, і Гашек відважив йому замашного стусана.

Павел Ган, як на мене, милиться, вважаючи, що Ярослав Гашек ніколи й не був большевиком¹. Зате запевне не милиться, коли зазначає, що українські вояки² не йшли в московський полон своєю охотою, як ті чеські, що їм Росія була за матінку всіх слов'ян.

Ган пише: «Мій батько Петро, який походив з села Борятин, що на Львівщині, вступив до австрійського війська охотником, як і Гашек. Та на відміну від нього, не зламав присяги, що склав її Францу-Йозефу I. Мав на те підстави: сприятлива культурна політика Австро-Угорської монар-

Гашек і Шурочка. Липниці. 1922

¹ Pavel Gan. *Hašek nebyl žádný bolševik*. Portál české literatury, 4.10.2013.

² Під габсбургською короною жило початком ХХ століття за малим не чотири мільйони українців.

хії, дозволила йому закінчити українську гімназію. У Росії, в якій українців не вважали за націю, про таке й мріяти було годі. (...) Я не міг не признати слушності українському поручникові Петру Гану й чеському кадетові Йогану Біглеру, які аж до гіркого кінця боронили політичні та соціально-культурні свободи конституційної Австро-Угорщини перед великоросійським шовінізмом»¹.

II. «АНІ БОЖЕ МІЙ НЕ ОБИЖАЮСЯ!» (КАДЕТ БІГЛЕР)

*«Усі вивалили очі на сього дурнолобця, запобігливість якого у школі охотників межувала з ідіотизмом. До війська він пішов самохіттю і першої ж нагоди, коли начальник школи ознайомлювався з сімейними обставинами курсантів, доповів, що його предки писалися були Бюглер фон Ляйтгольд, а їхній герб пишнів зображенням крила черногуза з риб'ячим хвостом».*²

Й. Лада. Кадет Біглер

Отже, зачнім особою, якою закінчив Павел Ган. Кадетом Біглером (1894–1962). У Гашка він — Адольф, а насправжки — Йоган-Герман-Густав, словом, Ганс. Народився в Дрездені, в сім'ї австрійського дипломата Едуарда Біглера й дістав блискуче виховання: вільно розмовляв італійською і французькою. Велика війна застала його у Швейцарії, та 26-го жовтня 1914-го він був уже в 91-му, так званому чеськобудейовицькому полку.

Екскурс. Чому саме в чеськобудейовицькому? Тим, що служили в ньому, як було з давніх-давен заведено, сини батьків, які вели свій рід з Південної Чехії. А всі Біглерові діди-прадіди й жили якраз у Колодеях-на-Лужниці, в містечку, людинність якого сповідувала переважно юдаїзм. Біглери були лютеранами, та се не врятувало їх від нацистських переслідувань.

Ганс був амбітний хлопчак. Уганяв за званнями й медалями з таким само запалом, що й за панночками. Уганявши, й пописався 20-го липня 1915-го в запеклому бою з москалями під Сокалем. Виніс з того бою медалью «За сміливість». Після Галичини й Волині бився в Італії.

Екскурс. Найбільших утрат обидві армії — австро-угорська та італійська — зазнали на річці Соча, де лягло головою близько трьохсот тисяч людей. У безперервних п'ятиденних боях 91-й полк утратив майже півтори тисячі рядовиків і тридцять вісім старшин.

Війну Біглер закінчив поручником. Залишивсь у чехословацькому війську, та в 1924-му звільнився і замешкав у Німеччині, в місті свого дитинства, на затишній Польській вулиці. Голубив надію, що вивчиться на лікаря (то була його заповітна мрія), але не мав на високу школу.

¹ Pavel Gan. *Osudy humoristy Jaroslava Haška v říši carů a komisařů i doma v Čechách.* — Brno: Atlantis, 2003.

² Тут і далі переклад цитат з чеського оригіналу мій. — М. Ш.

Exkurs. У Чехословаччині старшини німецької національності могли служити, якщо доведуть своє знання чеської мови. Але й без такого знання німців у десятитисячному старшинському корпусі було немало. Інша річ, що на високі командні посади їх призначали лише в разі пекучої потреби, стримуючи, таким чином, кар'єрний розрост.

Летіли літа, і якийсь Біглер спіткався з полчанином Гансом Клюге. Згадали за дні минулі, й Клюге сказав: «А чув? Якийсь письмак закаляв болотом наш полк, а тебе також...». Біглерові було не до соли: батька вбили в Освенцимі, куди і його могли упекти кожної миті.

З книжкою, що її лаяв Клюге, обізнався він аж у 1954-му, зачарувався нею та й сповістив видавників: живий, мовляв, кадет Біглер. На Польську, 20, повалили газетники: «Чи не обижаєтеся на Гашка?» Запевняв: «Ані Боже мій не обижаюся! З чого? У суті речі він мене хвалив. За мою ревність, за мою справність, за мою завзятість».

Завзятости Біглерові не бракувало. Не став лікарем — нічого, пішов справочинцем в аптеку: не медицина, та все ж таки коло неї. Хто інший відцурався б і найзаповітнішої мрії, а він — ні. Убивався вже в літа поважні, коли здобув навсупереч усім і всьому вимріяну освіту.

Газетники принатурились світлити Ганса біля дверей з табличкою «Г. Біглер». Він витикав її пальцем і лукаво посміхався. А інак журивсь, що загубився бойовий денник 11-ої сотні, якого він писав з наказу сотенного Лукаса.

Ганс Біглер. 1930 ти

ІІІ. ПІД КУЛІ ЗА ПУСТО-ДУРНО НЕ ПОСИЛАВ (НАДПОРУЧНИК ЛУКАШ Й КАТІ ВЕНДЛЕР)

«Надпоручник Лукаш був типовим кадровиком спорохнілої австрійської монархії. Кадетський корпус обернув його на крутихвоста. У товаристві говорив німецькою, писав німецькою, книжки ж читав чеські, а викладавши у школі охотників, в якій були самі чехи, нашіптував їм: «Будьмо чехами, але нікому анітелень. Я — теж чех»¹.

Лукаш був, може, й чех, але списано його з напівчеха-напівнімця Лукаса на ім'я Рудольф. Закінчивши чеську початкову школу й німецьку гімназію, Рудольф Лукас учився в кадетському корпусі. На початках — погано: не оговтався після кончини безмежно любішої нені Жозефіни. Та коли присів до науки, вчителі не могли ним нахвалитися: упадливий, пильний, зважливий...

Вийшов прапорщиком у 91-й піхотний полк — дев'ята сотня третього куреня. Третій стояв постоем у Празі, а четвертий, в який Лукаса затим перевели, у Чеських Будейовицях. Командував чотою і школив

Й. Лада.
Надпоручник Лукаш

¹ Висловок приписують видатному австрійському (чеської національності) полководцю генерал-фельдмаршалу Йозефу-Вацлаву Радецькому (1766–1858).

охотників. Ласки зверхників не запобігав, а тож і велику зірочку поручника почепив на ясно-зелені петлички з великим запізненням.

Exkurs. Старшинські й підстаршинські шестикутні зірочки австро-угорських військовиків різнилися величиною й виглядом. У підстаршин були менші, з целулоїду, а в старшин — більші, золотого або срібного гаптовання. Кожен полк мав свої розпізнавчі кольори, по яких можна було визначити його число і приналежність до того чи того роду військ. Разом се становило поза сто найрізноманітніших розвіток. Чеськобудейовицький 91-й, крім ясно-зелених петлиць, мав ясно-жовте оздоблення комірів, вилог, обшлагів і обзивали його «папужачим полком».

Шинелі й мундири шилися з безворсового сукна, в яке додавалися синтетичні, полотняного переплетення, волокнини. Сукно було вологостійке, тривке, але не відповідало умовам позиційної війни своїм світло-сірим з голубизною кольором. Сіро-синій з'явився за економічної кризи, коли виробники перейшли на дешевший барвник. Носили австрійці й зелені, захоплені в Італії, шинелі. При кінці війни сукна бракувало, і замість петлиць нашивалися на мундири вузенькі стьожки. Насамкінець Відень економив навіть на нагородах: ордени й медалі виготовлялися не з золота й срібла, а з міді й цини.

У полку поглядали на Лукаса зизом: мисливенький був та й жінота коло нього навперебій упадала. Був, як на тогочасних чоловіків, височенький собі (метр сімдесят чотири), гарний на вроду: вимовні сірі очі, білявий вус і таємничача — стинався на шпагах — згоїна на обличчю.

Лукасевою коханкою була Анні Вендлер, бальзаківського віку німкеня з Райхенберга¹, чиє ім'я, Гашек замінив на Каті, наділивши Каті й чоловіком, якого Анні не мала. Мала в Чеських Будейовицях дядечка, в якого й запізналася з Лукасем. Її сестра Марія ляскала, що велелюбна Анні любилася і з Лукасевим служником.

За любовний трикутник не могли не мати відома в полку, а Гашек міг знайти й від самого служника, який одного разу «... прочинив двері й уздрів, як пані Вендлер солодко потягується на постелі. «Приступіть-но до близу!» Він приступив, а вона із заохотливим усміхом кинула оком по його кремезній постаті й міцних клубах. Відхиливши легкий батист, під яким ховалися її жіночі принади, пані звеліла: «Скиньте чоботи й штани. Покажіть...».

Скинув і показав такий собі... Але всякому овочу свій час, мій читачу.

Анні наостаннє обійняла свого Рудольфа початком серпня 1914-го. Від'їхав з полком на Велику війну. Лік його загиблим поклав Франц Кершбаум: поночі застрелила своя ж таки стежа. А по двох тижнях тяжких боїв у Сербії полк мав уже хтозна-скільки загиблих й відступив на Бієліну².

Чотового Лукаса кулі милували. Не помилувала різачка. Безмаль місяць вальвсь у шпиталі, а як викачався, навчав у Чеських Будейовицях запасників. У половині грудня задруге був у Сербії і задруге у зморних боях, по яких полк мав некомплект старшин. Лукаса після зухвалої багнетної атаки поставили на сотенного свіжої 13-ої сотні. Новий 1915-й він зустрів надпоручником і не в Сербії, а в Карпатах.

У Карпатах шкварчали морози і скаженіли заметілі. На обморожених і напівголодних вояків пішла пошесть різачки. Але й за таких умов ті чеські й чесько-німецькі хлопці з Шумава давали москалям лиха.

¹ Німецька назва північночеського міста Ліберець.

² Бієліна — місто в Республіці Сербській.

Двадцять другого січня четвертий курінь капітана Отто Пецельта, здолавши засніжені крутосхили, вибив москалів з висоти 922 біля села Мала Тарна¹. Звітуючи в штабі бригади, Пецельт наголосив, що успіхові сприяла рекогносцировка надпоручника Лукаса.

Карпатська зима далася Лукасеві взнаки. Підлікувавшись і сподобившись спичевої медалі «Знак військових заслуг»², він перебирає під свою команду маршову сотню запасного куреня в Мості-на-Літаві³.

Увага, мій читачу! Наближається зустріч Рудольфа Лукаса з Ярославом Гашком.

На плящу військового табору Лукас запримітив заполоху: циліндр, як у празьких фіакристів, довгий лапсердак, напівчобітки. «Хто такий?» — «Гашек, Ярослав». — «Гашек?...». Лукас читав такого письменника. Він і сам нема-нема та й popisував. Словом, узяв Гашка вістовим. Пожालів.

У липні Лукас і його вістовий Гашек були вже в Галичині. У тижневих боях за Сокаль 91-й полк зазнав значних утрат: сто дванадцять загиблих, шістсот вісімдесят дев'ять поранених. Полк вивели в тил (село Великі Жджари⁴) на поповнення. У Лукасевій 11-ій сотні, яка цілий той пекельний тиждень не вилазила з шанців, в живих залишилося менше половини.

Виживахи Лукаса похваляли. Під кулі за пусто-дурно не посилав, сам кулям не кланявся, вояків на харчах не окрадав. Вогонь не вогонь, а юшка з м'ясом, атака не атака, а тютюн не виводився. Дванадцята сотня Вільгельма Канделя хлебтала юшку голу й мала попухлі без тютюну вуха.

Двадцять третього вересня поповнений у Великих Жджарах 91-й полк стояв на лінії Млинів–Хорупань, коли вночі заскочила його навальна атака. Москалі зайшли в тил австрійцям на відтинку 11-ої сотні. Лукас, без кашкета, в самій сорочці, вимахуючи пістолетом, виганяв людей з шанців: «Відходимо! Відходимо!»

Те, що ті двоє вижидають москалів, збагнув умить. Його служник і його вістовий. Сидючи навпочіпки в неглибокому, поспіхом викопаному шанці, укладали в наплечники своє надіб'я. «У полон?! — заволав Лукас, стоявши на передгрудді. — Я вам такої втіхи не подарую!» Мовчали. Нижче схилили голови. Він підніс пістолета й відбезпечив курок. Мить вагався, а потім, перескочивши через шанець, побіг заболоченою лукою.

Чесав за ним зверхник і приятель, командир третього куреня капітан Вінценц Сагнер: «Лукасе! Почекай!» Біг, як той лелека, на довгих негнучих ногах. Не здогнав. А здогнав Лукаса, і то вже завтра, хрест «За військові заслуги».

«Папужки» атакують москалів

Пістолет Штаєр М1912

¹ Нинішня назва — Хижа. Село Виноградівського району Закарпатської області.

² Медалія мала на реверсі напис *Signum laudis* (лат. знак заслуг).

³ *Мост-на-Літаві* — чеська назва австрійського міста Брук-на-Лайте.

⁴ Нині село Заставне в Іваничівському районі Волинської області.

Exkurs. Тим двом, що вижидали москалів, Лукас погрожував пістолетом «штаєр». Називали його і «штаєр-ган», і «штаєр-гамер». Був найпотужнішим серед тих пістолетів, чий замок замикався прокручуванням ствола. Стріляв «штаєрівськими», калібр дев'ять міліметрів, набоями. То була певна зброя. Невдовзі вона здобула визнання австро-угорських старшин, які, між іншим, купували табельні пістолети своїм коштом. Недоліком «штаєра» була застаріла ладівна система: у незнімний магазин набої вкладалися не знизу, а зверху. Перевершували «штаєра» ефективністю такі його верстаки, як «люгер» і «кольт». Та саме австрійський пістолет став символом Великої війни.

У листопаді 91-й полк перекинули в Італію. Бої з італійцями були не менш запеклі, ніж з москалями. У тих боях Лукас показав себе як безбоязний та вмілий сотенний — срібна медала «Знак військових заслуг»!

Exkurs. Бої точилися в Юлійських Альпах, на теренах нинішньої Словенії. Провіянті високо в гори достачали словенські селяни, які по дорозі чи не все з'їдали самі, залишаючи воякам замерзлі на камінь буханці кукурудзяного хліба. Ті буханці кололи тесаками і вигрівали грудочки в пазухах. М'ясо, коли селяни притягали візцю, їли сирим: навкіл не було ні тріски, щоб розкласти бодай кволе багаттячко.

Капітан Лукас. 1918

Липень-серпень 1916-го — відпустка. У вересні — Відень: начальник курсів кінних розвідників. Від серпня 1917-го Лукас у Мості-на-Літаві. Укладає літопис 91-го полку і зненацька убирається по самий чуб. Вона — Анна-Марія Бауер — була молоденька, гарненька й багатенька. Та весілля відпили не так скоро, як обоє хотіли.

Exkurs. Австрія не балувала грошима своїх старшин, й вони — найпаче нестатечні — знай шукали за посагом. Панночка з мастиної сім'ї могла бути й низького походження, і в таких випадках — мезальянс! — міністр не дозволяв старшині зашлюбитись. Дехто йшов з війська, дехто шукав далі. За статечною і шляхетною.

Поки барон Штегер-Штайнер фон Штайнштетен¹ зважував, благословити чи ні, Лукас устиг повісити на кітель «Військовий хрест Карла» і вколоти в ясно-зелені петлички капітанські зірочки. Благословення удостоївся й узяв Анну-Марію за жінку.

У новопосталій Чехословаччині служив і в Чеських Будейовицях, і в Ужгороді, і в Ружомберку, в полках піших й кінних.

Служив у міністерстві національної оборони в празьких Дейвицях, коли на трамвайній зупинці нагледів за склом газетного кіоска тоненьку, як зшиток, книжечку з пам'ятним найменням «Гашек». Узявши в руки, впізнав і вояка з обкладинки. Його, Лукаса, служник!

Читавши зшиток за зшитком, упізнав і себе. Назбирався стосик тих зшитків, і, кивавши на них, Анна-Марія ущипливо запитувала: «А Катю Вендлер твій Гашек вигадав чи як?» Лукас виводився: «Гашек повітягав з-під килица усі полкові плітки, та я на нього не гніваюсь. Не мав він і не матиме поняття, що то є честь».

¹ Рудольф Штегер-Штайнер фон Штайнштетен (1861–1921) — фельдмаршал-ляйтенант, військовий міністр Австро-Угорщини.

Exkurs. Подружжя мешкало на вулиці У Пругону, 1242/52, в Голешовицях, які межували з Карліном, заводською околицею Праги. Тим Лукас і не здивувався, коли в сусідстві з ними оселився з жінкою і немовлям столяр на ім'я Клема. Якось, зустрівши капітана на сходах, він мало не відкозиряв, і Лукас здогадався: з учорашніх вояків. Та ніколи б не здогадався, що столяр Клема — майбутній президент Чехословаччини Клемент Готвальд. У тій самій кам'яниці мешкав і недавній вояк 91-го полку Антонін Запотоцький, який по Готвальдові запояв де празький Град.

Не вгавали односуми: «А Лукаш — се ти?» Питали за Гашка й чули: «Він мене збивав з пливу. Хороший був вояк, непохликий, не огинаяло, загналися на слизке — зосмілював інших, та знечев'я міг учворити таку штуку, що я за голову хапався».

Лукас поклав, що напише спомини, в яких повість і за Гашка, і за свого служника, яким, авжеж, був не якийсь там Швейк. Мав нотаток й нотаток, та не мав промітої години звести їх до купи. Узимі 1938-го заслаб. Звичайна собі задавлячка, але... Поховали Лукаса, як він і хотів, з його чеською ненею. На камені вибито: *Жозефина Лукас (1866–1902)*, а нижче: *Рудольф Лукас, майор. 11.10.1886–22.2.1938.*

Анна-Марія виїхала з Чехословаччини й вивезла всі чоловікові записники. Чи знайдуться колись?

*Анна-Марія
Лукасова. 1930-ті*

IV. З ВІНЦЕНЦА — ЧЕНЄК (КАПІТАН САГНЕР)

«Пан капітан Сагнер спіймав кулю в руку, а потім у шпиталі ще й різачку, і знов об'явився у полку в Будейовицях. Учора ввечері, переказували, патякав у клубі, що його уп'ять аж-аж-аж пориває на фронт. Хай там і весь маршовий курінь кістки зложить, а він свого доскочить і матиме таки «Знак заслуг». Щоправда, за Сербію, як він сам визнає, мав од кабаки вуха, але тепер або поляже з усім куренем, або засягне підполковника».

У Гашка капітан Сагнер — хамлюга й лобас. У малювальника Лади¹ — літній товпига з карком — хоч обіддя гни. Ні хамлюгою, ні лобасом Сагнер (1884–1927) не був. А був се штивний старшина, який мав вояків у жмені, але умів і поклопотатися за них, і залишався з ними за всякої небезпеки. Коли в Сербії, у безладді нічного відступу, кілька сотенних поспішило за Дрину², покинувши свої сотні, Сагнер чекав під шквальним вогнем, аж перекинулася на той бік уся його сотня.

Не був Сагнер і товпигою. Навпаки, Лада міг би попосміятися з верстви чугуївської (під метр вісімдесят) і живих мощей (шістдесят шість кілограмів). Яке літній?! Був капітан у силі віку, як і Лукас, з яким в'язало

Й. Лада. Капітан Сагнер

¹ *Йозеф Лада (1887–1957)* — маляр і письменник; найвідоміший ілюстратор «Швейка».

² *Дрина* — річка на кордоні Сербії з Боснією і Герцеговиною. На Дрині точилися люті бої між австро-угорськими й сербськими військами.

його те, що обидва були з чесько-німецьких сімей і обидва чулися не німцями, а чехами. Сагнер єдиний повстав, коли вийшов наказ уживати в полку чеську мову. До чеських вояків ставився прихильно й усіяко їх спомагав. Урешті послов'янив і своє ім'я: став з Вінценца — Ченек.

Exkurs. Ченек — з італійського Vincenzo, запозиченого чеською мовою як Вінченці і скороченого. А італійське Vincenzo — від латинського Vincentius, себто «переможець». Змінюючи ім'я, Сагнер міг, найімовірніше, вийти на Віктора, але не вийшов. Чому? Бо в чеській свідомості «Ченек» перегукується насамперед з давньослов'янським ім'ям Чеслав.

П'ять місяців війни уклали Сагнера на шпитальне ліжко: психоза. Виписався в лютому 1915-го й не схотів zostатися в тилу. Воював у Галичині, в Італії. У жовтні — шпиталь: психоза! Прийшов до здоров'я — і в бій! У бої він таки заривався. Нічого не перебрехав, пліткуючи з Лукашем, старший писар Ян Ванек.

Капітан Ченек Сагнер

Exkurs. Що ближче до кінця війни, то більшало випадків тимчасового божевілля. «Лідове новини» писали 13-го жовтня 1917-го: «У четвер напад наглого божевілля опанував якогось вояка на преровському вокзалі. Вояк перекинув у сидухи лоток з городиною й метнувся до службового виходу, скинувши на бігу військову блюзу й сорочку. Голіруч висадив скло у дверях й біг просто до готелю «Преров», де голими руками розбив великі скляні двері. Далі, вигукуючи «гура! гура!», біг напрямком фабрики пана Кокори і щокрок падав долілиць. Закривавленого вояка на превелику силу скрутило шестеро чоловіків, які й відвели його до шпиталю».

Коли скінчилася війна, чеські старшини обрали Сагнера на командира 1-го чехословацького полку. На півдні Чехії німецькомовне населення зірвало бунт, вимагаючи прилучити їхній край до Австрії. Уговкував німців він, хоч і напівнімець, а все ж таки нестемений чех — Ченек Сагнер.

У 1920-му — абшитований капітан. Підполковника так-таки й не засяг. Убравшись у штатське, удався був до комерції та й звівся нінащо. Се його психічно скосило. З божевілля вже не вийшов.

Й. Лада.

Старший писар Ванек

V. ТИХИЙ ТА ПЛОХИЙ СМІЛИВЕЦЬ (СТАРШИЙ ПИСАР ВАНЕК)

«... Ванька настільки ошелешив нахабний тон бравого вояки, що, попри всю свою гідність, якою величався мов чумацька воша, відказав, наче був під зверхністю Швейка: «Я якоюсь мірою москатель Ванек з Кралуп».

У Кралупах-на-Влтаві Ян Ванек (1888–1927) був початками за прикажчика в купця Йозефа Киселого, а заможнівши, й собі закупцював. Москательня «У Ванька», як її узивали, й понині на майдані Палацького,

і купляють у ній все те, що купляли і в давнину.

Exkurs. В українських перекладах «Швейка» став з москателя Ванька аптекар. Підміну спричинено тим, що в чеських москательнях — дрогеріях — продавали і продають, крім найрізноманітніших хемічних засобів хатнього вжитку та хемікалій (чеськ. *drogy*), ще й ліки.

Не в диво, що Швейк оголомшив старшого писаря. Ванек був тихий та плохий, не вештався по шинках, не тягався з повіями і що-в-Бога-день писав листи своїй пані. Не лише запевняв її в любові, а й навчав, як не впасти у злидні: з усім була невистачка.

Exkurs. Під заголовком «Купуйте образи: остання нагода!» читаємо в газеті «Лідове новини» (20.10.17) бідкання якогось маляра: «Кажуть: малюй! А чим? Барви — хоч запали. Ані французької, ані німецької. Полотна не знайти і вдень із свічкою. Нема терпентини на розчинення барв. Узятися до акварелей? Нема ватману! А якби десь і знайшовся, нема спирту, щоб зафіксувати малюнок. Гравіювати не можу, бо цинк — стратегічний метал. З натурників через нестачу харчів поставали живі кістяки. А коли він й не кістяк, то мився, мабуть, за царя Гороха. Мила ж катма! Ну, грець з ним, хай буде і немитий! Але й немитого не маю чим задропувати. Ніде ж ані шматка матерії. Живопис напевно вимре, як вимерли мамути. Отож, пані й панове, купуйте образи. Остання нагода!»

Гашка здружила з Ваньком — хто б міг подумати! — хемія, з якої він мав у гімназії найвищий бал, та ще й те, що, коли з гімназії вигнали, був на побігеньках у москателя Фердинанда Кокошки. Словом, знайшлася в них спільна мова. Ото тільки, що Ванек вічно жахався, слухаючи за гультайське життя вістового. Жахався, а поезії його беріг, мов ока в лобі. Якби не він, пішли б у непам'ять.

По війні Ванек хазяйнував, як і перше, на майдані Палацького. У землю ліг завчасно. Двох його медалей «За сміливість» ніхто на ясику не ніс: усе австрійське Чехословаччина поставила поза законом.

Exkurs. За бої Великої війни військовики 91-го полку отримали поза вісім тисяч орденів та медалей. Полк воював на славу! Чехи уважливо кликали його бійців «синами Шумави», товариші по зброї ласкаво — «папужками», а вороги з острахом — «зеленими дияволами». Та з легкої руки Ярослава Гашка полк утратив прихильність ув очах своїх же земляків. Швейки! Коли зайшла мова за колективний пам'ятник у Чеських Будейовицях, батьки міста закрутили носом, і пам'ятник 91-му полку поставлено в австрійському Лінці.

Під впливом «Швейка» запанувала і розкорінилася думка, що усі чехи ненавиділи мачуху Австро-Угорцину й не мали найменшого бажання пролити за неї бодай крапельку крові. Міт, який за активної допомоги Гашка виник у київському штабі чехословацьких легіонерів та всіяко ними ширився. Австрійська військова еліта, втаювавши власні помилки, пускала між люди інший міт: усі чехи — заячі душі, й він також, хотів того Гашек чи не хотів, лишив свій слід на сторінках «Швейка».

Ян Ванек. 1915

VI. ПІДПОЛКОВНИК З-ПІД МАЛОЇ КУПИ (МАЙОР ВЕНЦЕЛЬ ТА ЙОГО СЛУЖНИК МИКУЛАШЕК)

«Зігну їх у каблук!» — частенько мовляв майор Венцель, й біда тому прапорщиків, котрий через якусь там абицицію жене вояка на курінний рапорт. Майорові, було, подавай гріхи смертні та незамолимі. Коли, наприклад, стійчик придавить шпак біля порохового льоху або хтось скоїть й геть неспокутний злочин: долаючи, скажімо, вночі мур Маріянських кошар, засне верхи на тім мурі...».

*Майор Венцель (праворуч)
і поручник Гайслер.
Волинь, 1915*

Еккурс. Маріянські кошари поставлено в Чеських Будейовицях в половині XIX століття архітектором Йозефом Санднером і коштом городян, які в такий спосіб позбули біду з голови й уже не мусили вділяти воякам своїх домівок. У «Маріянках», крім Ярослава Гашка, відбували військову повинність поет-анархіст Франя Шрамак (1877–1952) і драматург Вацлав Гавел (1936–2011). Шрамак замість дванадцяти як охотник терпів у тих кошарах аж двадцять чотири місяці: покарали за антивоєнні протести. До шпети кажучи, Шрамак знаний і своїм іншим, уже тихим протестом: скільки тривала німецька займаницина Чехії, стільки й не виходив з хати.

Ліберецький німець Франц Венцель (1866–1929) служив у Перемишлі, в 10-му піхотному полку, коли в серпні 1914-го зарядили його в «папужачий» чеськобудейовицький, а з ним і в Сербію — командиром 2-го куреня. Восьмого вересня Венцель злочинно полишив курінь, та в хаосі поголовної втечі якимось чином уникнув воєнно-польового суду.

За обставин небойових се був горластий, собакуватий старшина, та за бойових... За бойових ставав з нього навіжений. «Ох, мій старий викобенюється», — казав, бувало, служник Микулашек. Розмінюючись з Микулашком кашкетами, Венцель повчав: «Москалі, вони все бачать. А ми їх обмотаємо. Хай собі мислять, що я звичайнісінький вояк. Дай-но мені свого кашкета!» Увесь курінь мав звертатися до нього панібратськи: «Франце!» Коли з когось вилітало «пане майоре», лютився й тупотів ногами: «Смерть на мене накликаєте?! Москалі, вони все чують...».

Огневий наліт — і Венцель падав на землю, на нього падав Микулашек, на Микулашка штабні попихачі. Мала купа! Після обстрілу вилазив з-під неї живий та здоровий майор Венцель. А якось, уявіть собі, мій читачу, виліз підполковником. Переплюнув чинуванням усіх старшин полку.

Венцелю не таланило на письменників: то Ярослав Гашек, то... За вістового був у нього Ян Моравек¹, якого він змушував стежити за сонцем і сповіщати з точністю до хвилини, коли світило закотилося. У повісті «Кепський вояк» Моравек попосміявся з Венцеля, як сам хотів.

¹ *Ян Моравек (1888–1958) — журналіст, письменник і драматург; автор антивоєнних повістей «Кепський вояк» та «Кривавий бенкет».*

«Служник майора Венцеля Микулашек, присадкуватий повісплений воячок, сидів на столі, баламкав ногами і злостився: «До сказу мене доводить старий телепень — як під землю заповся. Хотів би я знати, де сей гунцвол цілу ніч валасається? Та хоч би ключа здогадався лишити, я б собі уклавсь і потішався з нього — там у нас вина хоч залийся. (...) Двері відчинились, і ввійшов надпоручник Лукаш».

Ян Миколашек не був за служника в майора Венцеля. Не був і на Великій війні. Не встиг.

Коли скінчилася, мав тільки-но вісімнадцять років. То як же він знайшовся «у списках 91-го полку»?

Гашек писав на хватуку. Написаного не перечитував. Яке там! Видавник наглити, час тисне, позичайли беруть за петельки. Венцель, а в нього був... невеличкий такий, рябуватий... Як же його звали? Ник! А тут-таки, в липницькому шинку «Під чеською короною», за сусіднім столом — Ян Миколашек. За перо, і маєте: «... служник майора Венцеля Микулашек». А того, що замість «о» написав «у», може, й не помітив, бо наймення «Микулашек» усеприсутнє, а «Миколашек» — ні.

Й. Лада. Микулашек

Exkurs. До Липниць у серпні 1921-го привіз Гашка маляр Ярослав Панушка¹. Спинилися в шинкаря Олександра Інвальда. Порозглянувшись, Гашек мовив: «Нарешті, й житиму в шинку! Усе як має бути!» Він, і купивши в селі хатинку, писати ходив «до Інвальда» (шинок тоді ще не мав назви). З часом з'явилася вівіска «Під чеською короною», й шинок зажив слави, як і все, що пов'язано із Швейком. За большевиків будинок Олександра Інвальда обернули на колгоспний склад. Порохнів. Порохнів і без большевиків. На очах у Рихарда Гашка, письменникового внука, який і сказав: «Годі!» А сказавши, загнавсь у борги не менші, ніж його дідусь, та шинок «Під чеською короною» поновив у всій його красі.

Гашек познайомився з Яном Миколашком в міністерському кабінеті свого колишнього пана. Може, й сидів на столі, може, й колисав чорта ногами, але те, що двері відчинились, і ввійшов капітан Лукаш, се напевне. А поки капітана не було, Гашек устиг перемовити з воячком словечко й позичити в нього двісті крон.

Знайомство мало такий вплив на Миколашка, що стала з нього письменникова тінь. Панушка посміювався: «Нема Гашка без Миколашка!» Коли Гашек замешкав у Липницях, замешкала там і його тінь. Се він, Ян Миколашек, кунявши в головах письменникової Божої постелі, чув, як Гашек зітхнув духа.

Миколашек ген-ген пережив свого боржника. Невідомо, коли помер, але відомо, що іще у 80-х мешкав у Празі, на Опатовицькій, 4.

¹ Ярослав Панушка (1872–1958) — маляр-пейзажист; автор замальовок з Гашка-небіжчика.

VII. ГАШКОВА ПОМСТА (ПОРУЧНИК ДУБ)

Й. Лада. Поручник Дуб

«... на канапі, що аж кишила блощицями, валявся в самій білизні поручник Дуб. Панночка Еля повідала йому зі стелі взяту, як у таких панночок ведеться, сумну історію свого життя. (...) Еля й поручник Дуб уже й самі не тямали, що насталакають, з чого було знати, що поручникові Дубу стачить небагато, щоб нахлистатися. А з його белькотіння можна було зрозуміти, що, змішавши грішне з праведним, він має Елю за свого служника Кунерта. Він так і звертався до неї, нахваляючись своїм звичаєм на гаданого Кунерта: «Кунерте, Кунерте, ти, хамів сину, ще в мене наплачешся».

Публічний дім
для нижніх чинів у
Мості-на-Літаві. 1915

Exkurs. Головна команда австро-угорського війська трималася думки, що місто або містечко з військовою залогою повинно мати бордель, щоб вояк не підхопив пранці чи збур від уличної повії. З війною число статевих недуг з-поміж вояцтва збільшилося, й се змусило головну команду зазирнути в корінь питання. Вимагали, наприклад, щоб те чи те місто відкрило нові борделі й наповнило їхні штати. Якщо в Оломоуці, скажімо, було перед війною двадцять вісім легальних повій, то за війни лише тридцять п'ять. А попит був величезний. Ставалося, що продовж ночі повія приймала й двадцять п'ять клієнтів.

Напосіли й на самих клієнтів. Військові лікарі перевіряли відпустника і перед відпусткою, й після неї. Заражений мусив під загрозою кари повідомити, «де і з ким». Бувало, повідомляв, що вдома і з жінкою (солом'яні вдови завчasto підзаробляли як нелегалки), а бувало, казав, що в дорозі: чекав на потяг та й заскочив до борделю. Якраз так і потрапив на канапу з блощицями і в обійми панночки Елі поручник Дуб: його ешельон мав тривалу зупинку на станції Санок. Чи було на дверях того «прихистку кохання» число і наймення панночки, історія, як і Гашек, замовчує. А якби не Санок, а Ліберець, було б і те, і те. Спіймавши збур, поручник Дуб міг би легко відповісти, «де і з ким». По інших містах кожен бордель мав картки певного кольору, а кожна повія мала свою «візитівку», яку й мусила тицьнути клієнтові.

Клясичним «ви мене не знаєте, та, коли спізнаєте, наплачетесь» доводив вояків до сказу поручник Емануель Мехалек. Ото і вся його схожість з «несосвітеним бельбасом», який валявся на закишлій блощицями канапі.

Коли 28-го вересня 1914-го банківський урядник Мехалек пішов з маршовим куренем на війну, се був поважний чоловігя, який у Празі, на Колінській, 10, покинув жінку і двох діточок. У полку запосів увагу не лише блазнюватим «ви мене

не знаєте...», а й знанням мов: німецька, російська, італійська, французька, англійська...

По двох місяцях боїв у Сербії виснаженого Мехалка вивезли в тил. У січні–квітні 1915-го воював у Карпатах, був тяжко поранений, та вже в серпні стояв у лаві. За місяць, під Хорупанню, виполонили його москалі. У Києві вступив у Чехословацький Легіон, з яким перейшов увесь його стражденний шлях (у боях з більшовиками поклато життя близько п'яти тисяч чехів та словаків). На Колінську, 10, вернув аж у листопаді 1919-го.

Поручник Дуб — колишній гімназіяльний учитель. Чому саме вчитель, а не хто інший? Та тому, що гімназіяльним учителем був Рудольф Медек, який неславив Гашка по всіх усюдах. Гашек помстився Медкові. Був певен, що читач пов'яже саме його з «несосвітним бельбасом». Але читацька уява — пані комизлива: взяла та й пов'язала не письменника й генерала Рудольфа Медка, а богеміста Франтишка Травничка¹.

Комизливій пані підказали і Травничкові полчани (служив у 8-му піхотному), і легіонери, в яких Травничек видавав часопис. Знаменитий був пристосованець і ловець чинів! Ловив за всякої влади. А за більшовиків уловив навіть «академіка».

У 91-му полку служив лікар Роберт Дуб. У нього вивласнив Гашек наймення? Ні! Роберт Дуб явився в полк шостого жовтня 1915-го, коли письменник уже два тижні перебував у полоні. У Києві з-поміж легіонерів було кілька бійців з таким найменням, та знав їх Гашек лише наогляд. Отже, найвірогідніше, що, іменуючи «несосвітнього бельбаса», він удався до словомовного — а се в нього не правило, а виняток — назвиська: чехи мають приказку *hloupy jako dub*.

VIII. ЯК ВОНО БУЛО НАСПРАВДІ (САПЕР ВОДИЧКА Й ШИНОК «У КЕЛИХА»)

Швейк, прощаючи Водичку, сказав: «Скоро-но війна скінчиться, заходь. Я щовечора від шостої На Бойшті, в шинку “У Келиха”». — «Авжеж, зайду, — відповів Водичка. — А заворушка там якась буде?» — «Там повсякчас катавасія, — запевнив Швейк. — А якби й тихо було, то ми зіб'ємо колотнечу».

На весні літ Йозеф Водичка (1876–1959) ходив по селах: бочки та ночви виготовляв. А військо — служив у 91-му полку, в його сьомій сотні. Зверхників зневажав, наказів не певнив і стягнень мав, як собака бліх. Сотенний сатанів: «Споганив мені, гольтіпако, всю сотню!», та згамувати Водичку було годі.

З Гашком поладнав у полоні, в Тоцькому таборі. На припослідку життя залюбки споминав: «Божечки мій! Отто смішко був! Байка за байкою, байка за байкою... А от безецних анекдотів, чесно вам кажу, вминав. Як зберемося у гурт — я, Гашек, маляр Гаск, бухгалтер Главач — ги-ги-ги та га-га-га. Ох, кумпанія була! Потім Гашек зоставсь у Москві, а ми покатали з Легіоном».

Й. Лада. Сапер Водичка

¹ *Франтишек Травничек* (1888–1961) — професор Брненського університету, дійсний член чехословацької Академії наук; один з провідних adeptів марксистського мовознавства.

Exkurs. Тоцький табір лежав на правому березі річки Самари за сто вісімдесять кілометрів від Оренбурга і за п'ять від села Тоцьке. Утримувалося в ньому сто тридцять тисяч німців, австрійців, чехів та словаків. Жили по бараках, спали на голих дошках, завошивлені, зголоднілі. Лютував сипняк. Коли в грудні 1915-го прибув етап з Києва, в якому були Гашек з Водичкою, у таборі щодня помирало до ста двадцяти душ. А разом померло в Тоцькому шістнадцять тисяч бранців.

Йозеф Водичка з сім'єю

Після полону, після волзьких, уральських та сибірських боїв з большевиками замешкав Водичка на Підкарпатській Русі¹, бо деревні там усякої — хоч завалились, а він же, як і давніш, бондарював. Сусіди були самі за себе мадяри, і, як переказують Водичкові онуки, дідусь жив з ними у доброті, хоч і залишився в пам'яті поколінь своїм непохитним висновком: «Кожен мадяр завинив тим, що він є мадяр». Коли Угорщина звоювала Підкарпатську Русь, Водичка з сім'єю оселився в чеському Уезді.

В Уезді його любили. За веселу вдачу, за живої душі радість ба навіть за його химери. А химерив — хай Бог милує! Уподобав з якогось дива смажену собачатину. Наминав, було, аж за вухами лящало. Піде вулицею — уся собачня навтікача та й по будах. Люди підсмішувалися: «Бач, як вас, пане Водичко, опасуються». А він на те: «Не знають, щюцьки, що смерти не відперти, хоч скільки втікай. Поховалися замість світа уживати».

Іншим разом ладнається в поле, коня запрягає. Сусіди йому: «Куди?! Глянь, чорная хмара валом точить, змокнеш до рубчика». — «Я, — кокошиться, — змокну? Коли так, усім ставлю пиво, а як ні, ви мені п'ять кухлів. Чекайте в шинку». Чекали. А лило як з луб'я. Унишкнув сплав, Водичка вже й тут. Кінь мокрий, наче його викупали, а він сухий-сухісінський: «А де мої п'ять кухлів, прошу панства?» У полі, як ущавив дощ, покидав з себе геть усе, сховав удыганку на возі й пересидів негоду голяка.

На пагорку, під яким точиться потічок Тепличка, як стояла, так і стоїть Водичкова хата. Стоять біля неї, як і стояли, височезні липи. У помку їм, як наввипередки з тим чи тим хлоп'ям — хто швидше! — п'явся аж на вершечок хазяїн тої хати. Жінка, пані Анна, йому виказувала: «Знову ти, старий, штани подер!» А Тепличка пам'ятає, як узимку кликав дітлахів змагатися з ним на ковзанці: «Ну ж бо, хто далі!» Усіх змагав. А то чому? Ковзався набосо!

Онуки (хата на пагорбі тепер їхня) пригадують, як Водичка їх гартував. «Зимою, було, вижене босими на сніг: «Побігайте!», а як завесніє, то ми вже й у потічку бохтаємося, й дідусь з нами. У нас зуб на зуб скаче, а він ані гадки».

З Водички і поет був неабиякий: чиєсь весілля — потішна поемка, ювілей в когось — потішна аж-аж-аж: гості помиратимуть зо сміху. А сам він і помирав, сміючись: «Я, мої дороженькі, ціле життя заносився у хмари й гарував, як чорний віл».

¹ Підкарпатська Русь — автономна республіка у складі Чехословаччини; нинішня Закарпатська область України.

За ціле життя Водичка так-таки ніколи й не побував «У Келиха». Ніколи й Гашек не побував! Ви не ймете віри, мій читачу? Не йняв би і я, та хазяїн того шиночка Йозеф Шміда завідомив не абикого, а Рудольфа Лукаса, який заходився був писати за вістового своєї сотні: «Пам'ятаю геть чисто всіх бувальців: ані Водички, ані Гашка між ними не було». А от той, що став за служника в сотенного Лукаса, був! З його балачок вістовий Гашек і знатиме, що в шинку чинилося.

Здавалося б, і казочці кінець, але... геній письменника. У Гашка шинок так само живий, як і його змислений господар Паливець, так само живий, як і його частий і знов-таки змислений гість Бретшнайдер. А тим і заслуговує на нашу з вами увагу.

Exkurs. Чеські шинки — соціальний феномен: по чеських не так п'ють, як обмінюються думкою. Звичай, що йому в XIX столітті поклали початок батьки чеського національного відродження, сходячись «У Флеків» або «У Пінкасів». Прага була містом здебільше німецькомовним, але по шинках переважала простота, й лунала в них мова чеська, обставина, яка стягала сюди національно свідомих інтелектуалів. З шинків поставали політичні клуби, а, коли потреба в політичних дискусіях відпала, обернулися на «клуби по інтересах», якими і залишаються.

Кінцем XIX століття на Боїшті виставив собі будинок архітект Йозеф Черний. А що був він гарячим прихильником гуситської Церкви, то на причілку запишався знак гуситів — золотий келих. У 1907-му кам'яницю «У Келиха» (ч. 1732/10) й поміжну (ч. 1733/12) купила великопанська шльоха Анастасія Герцогова. Подейкували, що маєтки свої закурвила: спала з нею не лише вся чоловіча половина цісарського двору, а й сам цісар Франц-Йозеф. Так чи не так, а під гуситським золотим келихом упорядила вона «притулок насолоди». За помічницю економки була в ньому молодесенька Марія Мюллерова.

Швейк, як відомо, наймав покоїк у пані Мюллерової, яка й повезла його у візочку «на війну». Частина швейкознавців певна, що її наймення письменник похопив у повійниці Маушки, а частина не згодна: «Бог з вами! Таж Гашек, хоч і п'яний мов белька, з повіями не лигався».

Зате ще й як лигався той, що став за служника в Лукаса! Казав же Шміда: «То був високий, гожий парубок, який волочився з Марушкою Мюллеровою». Язикатий був парубок, Гашек і за Марушку міг від нього зачути, та наймення «Мюллерова» похопив у зовсім іншої Марії — в коханки свого братчика Михаеля Кахи¹.

Анастасія Герцогова винайняла долішню залю в числі 1733/12 Гугові Коварчику під шинок «У Келиха». Далі-подалі запальна Анастасія його вигнала, відкатувавши качалкою: не платив. Вигнала і Роберта Киршнера, мотлошила якого не качалкою, а мітлищем. Йозеф Гоуба платив справно, ні качалки, ні мітлища не скуштував, але... впився до смерті. Зашинкарювали по ньому Йозеф Шміда й Вілем Юриш, і на тобі — захмеленого Вілема втопила в купелі повія Дашка Дворжакова.

Шинок «У Келиха» й тінню не скидався на такі затишні шиночки, як «У Флеків» або «У Пінкасів». Забігайлівка! Сим можна пояснити марні пошуки за його світлинами. Та, в кінці, він затьмив і «Флеків», і «Пінкасів», й усі чеські шинки гуртом, а їх не мало не багато — тридцять тисяч триста.

¹ *Михаель Каха* (1874–1940) — засновник «Федерації чеських анархістів», видавник анархістських часописів.

«У шинку “У Келиха” посиджував одним-один гість. Се був агент таємної поліції Бретинайдер. Шинкар Паливець банив пивні кухлі, а Бретинайдер марно намагався схилити його на уважливу розмову».

Й. Лада.
Агент Бретинайдер

Кухлі банив, як ми вже з'ясували, пан Шміда, але й Паливець, присадкуватий і геть не схожий на малюнок Лади чоловічок, таки в шинку ошивався. Був за «старшого, куди пошлють» й не виходив з горілки. У ясні хвилини той Паливець, який, може, й не читав «Швейка», любляв ошелешити пихливого гостя: «Поцілуй мене в дупельце, моє серце! Я — славна особа!»

Романного ж Паливця Лада, як і Гашек, змалював з верстальника Йозефа Шольца, який, зашлюбившись, узяв за жінкою шинок на Сокольській. Верстальники — люди начитані, а тим Шольц і, стоявши за шинквасом, поважав письменників, а ті поважали його. Почесним гостям, таким як Гашек з Ладом, Шольц точив пиво наборг, чим, звісно, й запобіг їхньої симпатії.

Можливо, на взаємній симпатії усе б і обмежилось, якби не надибала Шольца тяжка пригода. Того дня, коли в Сараєві вбили «нашого Фердинанда», сіпонуло його за язик: «Ну, панове, війни не минути!» Як на ту біду, посиджував у шинку таємний агент, який і взяв шинкаря на замітку. Шольц уже сушив сухарі, але за місяць війна таки вибухнула, й поліція дала святий спокій «державному злочинцю».

Й. Лада. Шинкар Паливець

Еккурс. Спадкоємця австрійського престолу Франца-Фердинанда Габсбурга¹ вбито сербськими бойовиками, за якими стояла Росія в особі її військового аташе в Белеграді полковника Віктора Артамонова². Саме він платив за вишкл бойовиків, за бомби й пістолети. Не збігло й двох днів після замаху, а Росія вже вислала Сербії сто двадцять тисяч гвинтівок, мільйон набоїв, кулемети, гармати. **Воюйте! Немислимо, але на війну з австрійцями підтроюджував сербів не лише Генеральний Штаб царської Росії, а й генеральний штаб її заклятих ворогів, який знаходився у Швейцарії. Про те, що готується замах на майбутнього цісаря Австро-Угорщини, знали від сербських заколот-**

¹ Франц-Фердинанд-Карл-Людвиг фон Габсбург ерцгерцог д'Есте (1863–1914) снував пляни, що, заступивши на царство, перебудує Австро-Угорщину на Сполучені Штати Великої Австрії — триєдину державу (Австро-Угро-Славія), яка складатиметься з дванадцяти національних автономій. Автономією мала стати і Галичина, що, як гадав Франц-Фердинанд, невідклично прив'яже її до імперії Габсбургів і покладе край зазіханням Росії на Західну Україну.

² Віктор Артамонов (1873–1942) — полковник, пізніше — генерал-майор, військовий аташе Росії в Греції та в Сербії; після большевицького перевороту залишився в Белеграді, служив у югославській армії.

ників і Троцький, і Зінов'єв¹, і Радек². Знали та рота не розтуляли, сподіваючись, що з війни постане світова революція.

За молодечих літ нужденний Гашек та його нужденний приятель Зденек Кудей³ зняли куток у знайомого студентика, який і сам жив у чужій хаті. Об'їдали безталанника, обпивали й усіяко потирали об нього руки. Студентик обох випхав. Гашек злостився: «Гляди-но, Бретшнайдер! Я на тебе колись неславу зложу...». Зложив, обернувши поліційного шпига Славичка на Бретшнайдера.

Славичек мав за обов'язок пасти анархістів, а з ними й Гашка. Коли постала незалежна Чехословаччина, окублився в Берліні. Ремесло своє погане кинув під лаву, та тягло його за звичкою в «зелені затишки». Знайшовсь у винарні Карла Фріба й Густава Шліхтинга на Бюловській, 9. У тій винарні Славичка й напивав режисер Ервін Піскатор⁴, який переносив на кін Гашкового «Швейка». Сповнювався надіями, що почує з перших уст, як воно було в шинку «У Келиха». Славичек його обезнадіїв: «Не мав поняття, що є такий. Не мав би й досі, якби не Гашек. Я, абисьте знали, виявляв явних і потайних анархістів, а виявивши, тримав їх на оці. На Боїшті, скільки пам'ятаю, таких і в заводі не було».

ІХ. ...ХОЧ НА ПАПУ НЕ ПЛЮВАВ (КАПЕЛЯН ЛАЦИНА І КАПЕЛЯН ІБЛ)

«... на останню хвилину з'явився в чорному котелку старший капелян сьомої кіннотної дивізії отець Лацина і запорядкував. (...) Він, сей пострах усіх старшинських ідалень, тельбатий обжирайло, скоро приїхав учора до Будейовиць, наче невмисно втеревився на вечірку старшин полку, що відбував на фронт. Їв, пив мов з голодного краю і, бувши вже добряче під чаркою, ганяв на кухню — канючив вишкребки. Лигав мисками кнедлики з підлевою...».

Й. Лада. Капелян Лацина

Гашек, як і його тезко Ярослав Галан⁵ (той, що плював на Папу), чортом дихав на католицьких священиків. Ні на кого — що є, то є — не плював, але й ніхто з капелянів швейкіяди не уникнув його ненависти. А Людвикові Лацині та Яну Іблові не без зловтіхи залишив навіть їхні наймення.

¹ Григорій Зінов'єв (Овсій-Гершен Радомисьький) [1883–1936] — підніжок Леніна, «вождь Комінтерну»; ініціатор винищення інтелігенції в советській Росії; задля ліквідації європейської соціал-демократії запустив ув обіг вислів «соціал-фашисти».

² Карл Радек (Кароль Собельсон) [1885–1939] — зв'язковий між проводом ленінської партії й німецьким Генеральним Штабом; помічник Зінов'єва в Комінтерні; причетний до вбивства німецьких комуністів Карла Лібкнехта й Розі Люксембург; симпатик Адольфа Гітлера; поклав початок возвеличенню особи Сталіна.

³ Зденек-Матей Кудей (1881–1955) — повістяр і перекладач; написав роман «Гуцульська республіка», присвячений антимадярьському повстанню закарпатських українців.

⁴ Ервін Піскатор (1893–1966) — німецький режисер і театральний теоретик; переконаний комуніст.

⁵ Ярослав Галан (1902–1949) — український советський публіцист, який оббріхував Українську Народню Республіку, Греко-Католицьку Церкву, ОУН-УПА і Ватикан.

Exkurs. Напередодні Великої війни в Австро-Угорщині було п'ятнадцять військових парохій на чолі з військовими священниками. Парохіям підлягало тридцять шість капелянів, які служили по шпиталях, по армійських адміністративно-навчальних закладах та по деяких залагах. З початком війни духівники віком до сорока років, фізично й психічно здатні, підлягали призову. Капеляни мали знати німецьку, а також мову вояків їхнього підрозділу (чеська, угорська, хорватська, польська, українська), опікувалися новачками, пораненими й недужими. Місячна платня капеляна становила дві з половиною — три тисячі крон. Капелянові оплачувалося житло й уділявся військовий служник (попам'ятаймо співжиття Швейка з Отто Кацом).

Людвик Лацина

Людвик Лацина (1868–1928) в ніякий спосіб не був схожий на «пострах усіх старшинських їдалень», і Гашек се дуже добре знав: єднала обох собакоманія. З чого ж, коли так, капелян у нього — ненаситна утроба? Річ у тім, що ті чи ті персонажі швейкіяди мають у собі те чи те від самого письменника.

На світлинах воєнної доби Ярослав Гашек — лозинистий, вузьколиций пан із сумним поглядом, але його хрестоматійна подоба геть-чисто інакша: пикатенький товстунець з веселенькими очиськами. Таким він став, коли на нього, хай мені буде вільно сказати, ненажир напав. Писавши в липницькому шинку, що-якийсь-час зводився з-за столу і йшов до кухні позаглядати в каструлі. Шинкар Олександр Інвальд згадував, що се його пожилець «лигав мисками кнедлики з підлевою».

А вояки кіннотної дивізії, в якій отець Лацина заступав посаду не старшого, а лише-но капеляна, згадували його не як «тельбатого обжирайла», а як чоловіка під кожним оглядом шляхетного, всезнавчого й мудрого. Кохався Людвик Лацина не в питимому, не в їдимому, а в музиці. Був з нього здатний піяніста і талановитий співак. Хоч у якій частині служив, а хор під його орудою завше ставав окрасою цілого війська.

■ ■ ■

Капелян Ян Ібл

«... оприявився старший капелян Ібл й спік три печені на одному вогні. Разом справив польову обідню для трьох маршових куренів, благословивши їх у дорогу до Сербії й до Росії. По тому він виголосив роздери-душу-промову. (...) Швейк (...) сказав старшому писарю: «Як не є, а воно, й справді, виглядатиме пречудово. Як говорив той капелян? Заноситиметься на вечір, сонечко навзаході золотитиме своїми променями гори, а з бойовища надлітатимуть хрипи вмируючих, гоготання коней, стогін поранених, плачі й лемент обивателів, понад головами яких палатимуть стріхи. Ти не уявляй, як я люблю, коли з людей стають «ідіоти в квадраті».

Капелян Ян Ібл (1882–1968) істотно був не від того, щоб попишатися своєю пишномовністю, був і не від того, щоб похвалитися своїми казаннями, які могли й сльозою пробити. Але «ідіот у квадраті»? Отже, і з ним Гашек учинив, як з Людвиком Лациною, виставивши толкового чоловіка за товкача.

Був Ян Ібл з тих капелянів, які співболіли із своєю паствою. Витягав, було, й поранених з-під вогню, був і сам поранений, і все, що випало на його долю, заносив на папір. А випала й загибель брата Мартіна. Заніс: «Перед обідом він писав у дворі. Був веселий, жарти строїв з хлопцями. Хотів мене поголити, та я сказав, що хай уже ввечері. Прийшли куховари, заходилися коло казанів, аж вибух! Повилітали шибки, посипався тиньк. Мартін?! Вибіг з хати. Лежав за дверима. Ухопив його за голову, кричу... Повів на мене очима, а кров юшить йому з рани у грудях. Жаль мене обіймає, голова туманіє. Везу додому мертвого Мартіна. Як переступлю поріг батькової хати? Як погляну в очі милої невісточки, що скажу їхній любій Мареночці? Думки жеруть мою душу, як той вогонь».

По Великій війні капітан Ян Ібл вийшов у запас. Змінив кілька парохій, листувався з полчанами. Пенсія застала його в Бєроуні. Там же застала й німецька займанщина. Літа мав похилі, але взявся помагати учасникам Опору, за що й заплатив ув'язненням. Звільнившись, добивав віку в селі Грусиці¹.

Еккурс. У той час жив у Грусицях і Йозеф Лада. Хтозна чи стикався він з Іблом. З усього видно, що ні, але сказати напевне... Ніхто такого не сказав. Сказати напевне можна за інше: без Грусиць не було б Лади-маляра. Бувши хлопчиком, він, син сільського шевця, показав якось нені свій малюнок альпійського озера. Мав надію, що похвалить. Але тямуща шевчиха сухо завважила: «Не дурій, Пепику! Малюй те, що наоколо бачиш». А наоколо були Грусиці, які Лада скільки віку його і малював. У міжчасі, бачив він на одне око (немовляв випав з коліски й наткнувся на шевський ніж). Переглянувши його малюнок, Пабло Пікасо покликнув: «Таж сей чоловік поводитьься з формою так само вільно, як і я! Лада — найліпший чеський маляр!»

З Яна Ібла і за большевиків мало не став політичний в'язень. Большевиків не жалував і з тим не таївся. Гуляв польовими стежками, заходив у речі з сільчаками, а то й з газетниками. Оповідав за своє капелянство, за вечори у старшинській їдальні, коли Сагнер, Лукас, Біглер — усі-усі-усі — жваво обмовляли його казаня. У Грусицях бойовий капелян і впокоївся.

Х. ПІД ТІННЮ ШИБЕНИЦІ (ЦИГАН ЯНЕЧЕК)

«Баста! — заплішив Швейк. — Каюк вам, ясно, але не бздить, усе може вийти на добро, як мовляв циган Янечек у Пльзні, коли йому в тисяча вісімсот сімдесят дев'ятому за дві грабіжки з убивством накладали петлю на карк».

Швейк залічився: повісили цигана Янечка в тисяча вісімсот сімдесят першому, дев'ятого вересня, та й грабіжок було більше, а з убивствами у Швейка також вийшов недолік.

Ян Янечек (1838–1871) був ватажком злодійської шайки, яка наганяла жах на селян своїми гвалтовними набігами. Наганяла, наганяла, але, сказано ж: скільки мотузку не плетили... Спіймали Янечка, й засів він у «Валдицях», у в'язниці,

Так повісили і Янечка

¹ Грусиці — село за 36 км на південний схід від Праги.

тікати з якої чоловікові в добрій пам'яті і при розумі в голову б не ударило. А прибитому ще на цвіту Янечкові, який не вмів ні читати, ні писати, вдарило, тож він й утік.

Упізнав Янечка собі на безголов'я воячок Ян Маркитан. На безголов'я, бо Янечек мав пістолета, з якого воячка і застрелив. Сільського наймита Андреаша Рота, забив залізним хрестом, виламавши його з розп'яття при дорозі. Зігнав зо світу й купецького прикажчика Леопольда Травничка, який вертав з ярмарку. Се все в околі Пльзня, близько якого Янечкова шайка бешкетувала кілька місяців, аж її ватажка остаточно злапали поліція.

Пльзень в'язниці не мав. Злапаного утримували під вартою в затиллі міської управи, в судовій келії. Кайданів не знімали ні вдень, ні вночі, та він і скований намагався вилізти комином. Засудили його на повішання. Увостанне вішали людно. Влада, побоюючись навали охочих на чужу муку, затаювала день страти.

Повісити Янечка мали в суботу, та празький кат Ян Піпергер, чоловік побожний що аж, не схотів ставити шибеницю в п'ятницю (католицьке свято!), а тому й припожалував у четвер, узявши за помічника свого неповнолітнього пасинка Леопольда Вольшлягера.

Священик Атанас Плевка схиляв Янечка на сповідь. Янечек насміхав з нього і лихословив. Та мірою того, як ближчала безноса з косою, все більше вдавався в тугу. Урешті-решт і висповідався, й узяв елеопомазання. У п'ятницю мився сльозами і ненастанно курился. Дев'ятого вересня, в суботу, по нього прийшли. Прив'язали руки до шкіряного пояса, вивели, висадили на віз. Змостився на віз і Плевка. У руках мав розп'яття. Утупившись в нього, Янечек ворухив губами, молився, та слів не було чути, бо кляло його з усіх боків густе (от тобі й затаювали!) стовпище.

На помості Ян Піпергер обмотав Янечка з голови до п'ят тонким ремнем, щоб не смикався, як паяц на ниточках, наклав зашморг. Леопольд Вольшлягер прив'язав до Янечкових ніг кінець долішнього мотуза, Піпергер потяг за горішній і, скоро-но тіло загойдалося, скомандував пасинкові: «Додолу! Додолу!» Мить — і Ян Янечек тихо, не смикаючись, зависнув у повітрі.

Закопавши його останки під шибеницею, вітчим з пасинком подалися до готелю, відпочити після трудів праведних. Піпергер радів, що вже не вішатиме людно: «Менше нам закидатимуть катівське ремесло!» А в завляги, й геть розм'якло йому серце: «Ти, Польдику, з усім упорався, потішив мене, старого. Ось маєш сорок крейцерів... Спи з Богом!»

В'язниця «Вальдиці»

Уночі їх пробудили. Зійшлося циган видано-невидано, лаштуються викопати Янечка. Перепоховайте! Піпергер — у нічний сорочці й ковпаку — скипів душею: «За кого ви нас маєте? Ми, хвалити Бога, королівські кати, а не могильники». Без них Янечка перепоховали. Лежить, кажуть, за муром пльзенського кладовища «У всіх святих».

Exkurs. Польдик, Леопольд Вольшлягер, вішав за Австро-Угорщини, вішав і за Чехословаччини. А крім того, писав. Його спогади є неабияк повчальні. Головно, як документ, що в ньому аналізуються (звісно, під оглядом ката, а не психолога) емоції та вчинки стратенця. За півстоліття під тінню шибениці він напас очі на всяке й на всяких. Усього на воловій шкурі не спишеш. А тож спам'ятаємо лишень Йозефа Кеглера, якого Вольшлягер повісив був у Ліберці.

Поведінка сього душоуба не мала нічого спільного з усталеною поведінкою запеклих злочинників. Сипав з лави підсудних жартушками, сміявся з усього серця й більш скидався на артиста, що вийшов на кін, ніж на безталанника, над яким теліпається зашморг. На ешафот Кеглер зійшов з усмішкою на все обличчя й кинув глядачам: «Гадаєте, се кара мені? Та ні в світі — відпукта!» Кинув слово й катові: «Чиніте ласку, пане, не тягніть Сірка за хвіст! Раз-два та й вже...». Вольшлягер визнає, що й сам тамував сміх, стоявши впритул з тим веселим чоловіком, який зневажив свою власну смерть.

Так, книжечка від ката, авжеж, повчальна. Є в ній і страх, і покора, і жаль, і розпач, і ненависть; є навіть радість з того, що зникне та часто схована на дні душі гризька гризота, проти якої і смерть — полегша.

ХІ. МЕЖИ БЛОХАМИ Й КИЦЮНЯМИ (МЕСТЕК І ДРАШНЕР)

«Колись, а то було вже давненько, такий собі Местек виявив у Празі русалку та й зачав її виставляти перед людські очі на Виноградах, а точніше — в якомусь кишлі на Гавличковій, де та жишківська посмітюха крилася за параваном. Параван мав дірку, через яку всякий міг у тьмяному півморці лицезріти, як вона облежує боки на засмальцьовній тахті. Ноги їй оповивав зелений газ, який доскіпливі мусили мати за риб'ячий хвіст. (...) О сьомій вечора Местек казав: «Шабаш, русалочко!» Дома вона передягалася й уже о десятій кивала п'ятами на Таборській, окликаючи стрічних панів цілком безневинно: «Красунчику, я тобі на прислугу!» Не мала жоветого білета, а тож її під час облоги схопив разом з такими самими безбілетними пан Драшнер. Местек зостався на мілкому».

Фердинанд Местек (1858–1916) — то був початком ХХ століття найшельмуватіший празький плутяга і товаришок Ярослава Гашка. Зайшли у приязнь, коли письменника турнули з часопису «Світ тварин» й він трубив у кулак. Местек, який усім називав себе «Ферда Местек де-Подскал», притокмив Гашка у свій блошиний театр за-кайкалом.

Натоді гастролював у Карліні американський цирк Барнума. Люд плавом плив, і Месткові сплигло на думку,

Фердинанд Местек

як урвати куш на голому місці: «Гашку, переманюватимеш глядачів у тих американців!» Виправив у поліції дозвіл і поставив біля дороги, що вела на Карлін, халабуду під вивіскою «Блошиний театр». Коли прийшли поліцаї, щоб зламати ту халабуду, бо стояла не за двадцять метрів від краю дороги, як було домовлено, Местек вибріхався тим, що лічив, мовляв, від протилежного краю.

Перед входом міряв кроки світовий (в майбутньому) письменник і кричав не всі заводи: «Королівський блошиний театр! Триста п'ятдесят два артисти й сімсот дублерів! Дамська блошина оркестра панни Анастасії Кусючої! Циганська блошина капеля барона Скакала!»

Местек смикав перехожих за поли і запевняв, що в його, Местка де-Подскала, театрі побачать, як блохи лазять по драбинах, їздять на велосипедах і тягають гармати; божився, що артисти мають свою санаторію, забезпечення на випадок якоїсь лиховини, касу самопомочі, з якої позичають на весілля та похорони... А в халабуді спалахували оплески клакерів — карлінських гультіпак — й крики: «Браво, панно Кусюча! Браво!»

Якщо котрийсь ошуканий селяк вимагав повернути гроші, Местек так його уговтував, що сердега ішов до каси й поновно купляв квитка: «Може, й не помітив. Ті ж блохи, як макове зерня...». А Местек мав нагоду похизуватися на кону: «Ось пан, який у захваті від нашої вистави і схотів удруге зажити насолоди. Вітаймо шанувальника високого мистецтва!» Гультіпаки волали аж сідалися: «Віват! Віват! Віват!»

За касирку була в Местка його жінка Анна, пані гренадерського росту і невідомої ваги. Заладнувати в міській управі свої шахри-махри Местек посилав її: вміла наповнити жахом й камінні серця урядників. Що до її серця, то воно з усіма потрухами належало чоловікові. Пані Анна щиро вірила, що прихід на світ такої особітної людини, як її Ферда, місто вітало дев'ятнадцятьма гарматними сальвами. Небилиця, в істинності якої Местек запевняв усіх і кожного.

Сальви, коли в затопленому повинню Подскалі¹ народився вигадливий шахрай, таки лунали. Пострілами з гармати влада попереджала жителів, що вода підноситься. Отже, ви, мій читачу, вже здогадалися, яким чином з синашка подскальського кравця став шляхтич де-Подскал.

Згодом-перегодом шляхетська часточка Месткові онавісніла, й він — бери вище! — уподібнився до «старого Прохазки». Запустив пишні бурці, які перевивалися з пишними вусами, а що обличчям і без того скидав на австрійського імператора, то схожість була подиву гідна. Сидячи в шинку, Местек і пози прибирав під стать його величності. Шинкарі плакалися: «Анахтемський Ферда всіх гостей віднадить...». Ще б таки! Гість на поріг, а в кутку під полицчям цісаря-пана... він. Власною персоною!

Екскурс. Франц-Йозеф I (1830–1916) був цісарем австрійським, королем чеським, королем угорським, королем хорватським і славонським, та лише в чехів заслужив прикладку «старий Прохазка». «Прохазка» — се і прогулянка, і повсюдне чеське наймення. З якого ж побиту зневажлива прикладка вчепилася помазанця Божого? У 1901-му, чотирнадцятого червня, Франц-Йозеф урочисто відкрив у Празі новий міст² і перейшов з одного берега Влтави на другий. Якась газета подала повідомлення із світлиною: Procházka na mostě. Гострі на язык тут же помітили, що наголовок — то є річ на двічі. Се ж який такий

¹ Подскалі — частина Праги, що її з півдня обмежує Вишеградська скеля, зі сходу — вулиця на Слупі та Вишеградська, з півночі — вулиця На Морані, а із заходу — річка Влтава.

² Теперішній міст Легії.

Прохазка на мості? Ясно, старий, коли йому на восьмий десяток повернуло. Ну, ї понеслося-полинуло: «Старий Прохазка, старий Прохазка...».

*Знавець старовини Їржи Рак був певен, що прикладка має більш давнє походження. Не полінувавсь і знайшов у часописі «Злата Прага» ї те повідомлення, ї ту світлину. Усе було так, як усі ї гадали. От тільки наголовок виглядав не так: *Protenáda na novét pražském mostě*. Жодної «прохазки», жодного «Прохазки»! Заглибився в пошук, який відкинув його на чверть століття назад, коли за приїзд цисаря оповіщав, роз'їжджавши верхи на коні, окличник. То був літній пан, якого впізнавало ціле місто, а йменувався він — Прохазка. Городяни, зачувши його гучний голос і передчуваючи, як окошаться на них заходи безпеки, пов'язані з високим гостем, побивалися: «Несе вже нечиста старого Прохазку...».*

З примхи долі Местек і в Божу путь ступив мало не водночас із тим, під кого підшивався. На його могильній плиті увічнено:

Тут душею спочиває
ї горя більше не зазнає
скандаліст і самохвал —
Ферда Местек де-Подскал.

«Старий Прохазка» на новому мості

■ ■ ■

Якщо Местек був світилом на небосхилі злочинності, то начальник етичної поліції Ладислав Драшнер (1877–1947) — світилом на небосхилі законності. Сяв настільки буйно, що співали за нього по шантанах. Чував ті пісеньки і Ярослав Гашек:

«Коти»¹ вночі кияли
ї кицьонь своїх стеряли.
Шукайте їх зарана
у Драшнера, у пана.

Ладислав Драшнер

Облави на кицьонь той пан очолював особисто. Сановитий, поставний, у крислатому капелюсі, в широкому нарозхрист пальті, з незмінним кийком із визолоченою головкою... Уже сама постава отямлювала «котів». Віталіся, вклоняючись: «Наше вам шанування, ваша гідність!».

Лови починалися з вулиці Кароліни Світлої. Зачистивши тамтешні шинки «У Вальшів»² та «В Кухинька», ішли на Малий майдан ї чистили «Омнібус», «У Двойки» і «Батальйон». На Капрівій хапали повій, які не встигли забратися,
.....

¹ *Kim* (блат. жаргон) — сутенер.

² Шинок був на вул. Кароліни Світлої, ч. 286/18; тепер — театр «У Вальшів».

зачувши, що наближається кара небесна в подобі Ладислава Драшнера. Запівніч зачищали Йозефов з двома десятками його «сальонів» і «номерів».

Наготовляючись вийти на пенсію, Драшнер пустився у спогади: «Хай скільки бував я по тих убогих «сальонах» і запакошених «номерах», ніколи не міг приспати в собі чуття огиди, а тим, мабуть, ніколи й не склав ради, чим вони надять навіть спинкове панство».

Може, й не склав, бо на жіночій психології знався ліпше, ніж на чоловічій. У Празі було близько двох тисяч повій. Уличних Драшнер знав поіменно, знав їхні «легенди», легко відзрізняв брехню від правди, а тому й не мирував усіх одним миром. Мавши славу крутого і неблаганного поліція, на вернув на розум чимало дівчат, що ступили були на похилу стежку.

Звикла на особливості службових обов'язків свого чоловіка пані Цецилія все ж таки не завжди могла затримати спокій, стикаючись з виявленнями вдячності від навернутих. Як того недільного полудня, коли на Прикопі, біля Порохової вежі, випурхнула з юрми якась панночка, цмокнула милостивця в руку і, мовивши «спасибі вам, ласкавий пане», загубилася між людей. Милостивець зітхав і по багатьох літах: «Ви не маєте й гадки, скільки забрало мені зусиль угомонити Цилю...».

Ладислав Драшнер розумів не лише повій. Розумів і тих своїх підлеглих, які, обізнавшись з таємницями продажного кохання, кидали службу й купували публічні доми. Колишній агент етичної поліції Леопольд Фридман купив такий на Широкій вулиці, а Емануель Кауцький — на Платнерській. Се в Кауцького по-двизалася Тонька-Шибениця, найславетніша чеська повія.

Ита Ріна. 1928

Exkurs. Антонію Гавлову, повію з публічного дому Емануеля Кауцького, звеличив панібратчик Ярослава Гашка Егон Кіш¹, написавши новелю «У-небо-взяття Тоньки-Шибениці», в якій Тонька, волю Фердинанда Прокупка, засудженого на смерть через повішання, любить з ним у ніч перед стратою. П'єсу за мотивами новелі написав інший Гашків панібратчик — Еміль Лонген², і вона довгенько йшла на кону його кабаре «Революційна сцена». Слава нелякливої повії сягнула свого апогею, коли Карел Антон³ екранізував твір Егона Кіша, запросивши на роль Тоньки-Шибениці словенську красуню Іту Ріну.

Не зайво буде сказати кілька слів і про ту, яка після «Тоньки-Шибениці» стала зіркою чеського й німецького кіно. Зоріла Італіна-Ліда Краваня (1907–1979), вона ж — Ита Ріна, недовго. Кінець фільмуванню поклала любов. Він — немаєчний і незнаний, вона — знана й мастна, але він не схотів, і вона (чи згадала Тоньку?) волила його волю. Померла Ита Ріна в чорногорській Будві на напад ядухи. Місто після жахного землетрусу лежало в руїнах. Стеменно, як усі її сні.

Ладислав Драшнер здавав собі справу, що його агент, стало спілкуючись з повіями, може й закохатися. Їржи Тучек мав за обов'язок пильнувати відгодинний

¹ Егон-Ервін Кіш (1885–1948) — німецький письменник і журналіст; один із засновників австрійської комуністичної партії.

² Еміль-Артур Лонген (1885–1936) — чеський драматург, режисер, артист, маляр, письменник.

³ Карел Антон (1898–1979) — чесько-німецький актор, режисер, кіносценарист.

готель на розі Якубської і Малої Штупартської. Пильнував, пильнував і... закохався. Та так, що, коли вірити поголокам, кохання його ніколи вже не заниділо.

Крутий і неблаганний поліцай в кицюнь, якщо знов-таки вірити поголокам, не влюблявся, а на незліченні і тривай-без-кінця «я вам на прислугу, ваша гідність» не зважав. Додержував вірности пані Цецилії.

ХІІ. ЛЮДИ ІЗ «СВІТУ ТВАРИН» (РОТЕР І ГАЄК)

«... у помку мені, що в кладненській поліції служив був ротмістр на ім'я Ротер, і зачав він з доброго дива ховати отих, як їх там... Словом, псів, що мають вовчу вдачу і винохають тобі все, чого забажаєш, коли їх на те вишколають. Тих своїх хованців той пан ротмістр мав у Кладні, як гівна. Поставив їм хоромину, в якій ті пси жили, мов княжата».

Того дня, коли сербський бойовик Гаврило Принцип¹ застрелив у Сараєві Франца-Фердинанда, Ярослав Гашек і Йозеф Лада гостювали в кінолога Теодора Ротера (1873–1944), з яким письменник познайомився в редакції «Світу тварин».

Ротер став батьком чеської кінології волею випадку. Відвідавши німецьких поліцаїв, назнав, як помагають їм навчені пси, і запалився бажанням мати таких і в себе. Купив з нікчемної своєї платні двох німецьких вівчарок (звалися вони «Вовк» і «Вовчок») та й вимуштрував їх на слідчих псів. Успіхи обох було помічено. Досвід кладненського ротмістра пожили в Остраві, а потім і в Карвіні.

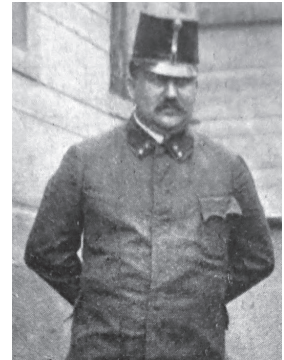
А загальне визнання поліцейські пси здобули, спіймавши «годонинського Томана», злочинника, який, грабуючи пошту в Годонині, вбив урядника. Під той час Теодор Ротер уже видав кілька посібників з кінології, заснував у Піску розплідник службових собак і багато часу приділяв ушляхетненню такого чисто чеського племені, як празькі шуролови, або — ратлики.

Exkurs. Ратлики — з німецького Rattler, себто щуролов — маленькі, але сміливі, веселі й віддані хазяїнові песики. Чехи знають їх з давніх-давен як полювальників на пацюків та мишей. Ховали тих песиків і в королівських покоях празького Граду, і в палацах чеських вельмож, і в халупах міської голоти. З переказів, король франків Карл Великий (а се ж ІХ століття!) одержав від чеського князя на знак замирення й закінчення всіх суперечок та непорозумінь між обома країнами... Ви маєте рацію, мій читачу: ратлика! Ну, а в тім, що ниньки сміливий і веселий песик є членом чи не кожної чеської сім'ї, незникому заслугу має Теодор Ротер.

«Вовка» і «Вовчка», завдяки яким Ротер вийшов на вченого кінолога, він купив у Гашкового знайомого, засновника «Світу тварин» Вацлава Фукса. Зятем же Фукса, чоловиком його дочки Жофії, був Ладислав Гаєк, і з Гашком вони були — нерозлийвода.

.....

¹ За вбивство Франца-Фердинанда Гаврило Принцип (1894–1918) дістав як неповнолітній двадцять років каторги; помер у фортеці «Терезин» на сухоти.

Теодор Ротер

«У той час почали в Подєбрадах видавати журнальчик «Незалежність», а що усім заправляв подєбрадський аптекар, то він і наставив за редактора якогось Ладислава Гайка-Домажлицького».

*Жофія Гайкова, Ладислав Гаєк,
Ярослав Гаєк. 1913*

Ладислав Гаєк-Домажлицький (1884–1943) і Ярослав Гаєк потоваришували у Торгівельній школі, а по ній ступили на стежу журналістики, на якій Гаєк, коли зважати на посади, Гаєшка, понад усякий сумнів, обганяв, очолюючи то ті, то ті часописи й газети. Се під жодним оглядом не шкодило їхнім тісним взаєминам, початок яким поклала спільно написана збірка віршів «Травневі вигуки», в якій вони познущалися на втіху собі з плаксивих поетиків.

У «Світ тварин» Гаєшка привів Гаєк, й він же узявся втокмити занепалого без грошей письменника в «Незалежність», себто, якщо по правді, в «Наше Право».

У Подєбрадах Гаєшек, заки стати перед очі видавників, попогуляв по шинках, а тож потім і шпетив їхній журнальчик на всі боки. Найпаче напосів на статійки Яна Геліха: плете, мовляв, плетеники. А Геліх, аптекар, був якраз і головним благодійником «Нашого Права». Не взяли Гаєшка. Узяли, як на те, Ладислава Гайка. Зневажлива згадка про Гайка-Домажлицького у «Пригодах бравого вояки Швейка» була, можливо, заплаатою лихопомного письменника.

Гаєк лишив по собі поетичні книжки, лишив новелі й повісті, герої яких є типові як на письменника з богемного оточення Гаєшка: злодії, волоцюги, повії, заливахи... Та найвагоміше в його спадщині — невеличка книжечка «З моїх споминів про Ярослава Гаєшка». Невеличка, бо в ній самого Гайка ви майже не помічаєте; невеличка, бо в ній не знайшлося місця легендам і мітам, яких в інших споминальників і на воза не забереши.

Екскурс. Легендою Гаєшек став іще за життя. Пліток же та поголосок сила-силенна була. Такого плескали язиками! А він навіть спонукав обмовників на витівки, що їх сам і замаював паплюжними пікантностями. Ох, Гаєшку, Гаєшку... Се був чоловік, який палав бажанням узяти на себе всі очі, але й чоловік плоховитий, ніяковий, а тим і виставляв напоказ своє темне, таївши з такою затятістю своє світле, що, виглядало, він його совіститься. Гаєшек, попри свою балакучість, нікому своїх думок не освідчував, а потайливість і є той ґрунт, на якому рясніють міти. За їхньою заслоною споминальники бачать «свого Гаєшка» і «себе з Гаєшком», мало в кого він являється, як у Гайка-Домажлицького, в чистому, сказати б, вигляді.

ХІІІ. ЕКЗОТИЧНІ... КОЖЕН НА СВІЙ КОПИЛ (КОМПЕРТ І НЕПРАВА)

«... вахмістрову голову клопотала настанова: знайти з-поміж тутешнього люду викажчиків та сексотів. (...) Узвє думку, що засватає сільського пастуха, якого всі знай під'юджували: «Пепко, скідай!» Нетяма, безталанний каліка, який за копійки та сьяке-такє їдло випасав хазяйський товар, на той наказ підскакував».

Хоч у якому шинку Гаєшек пиячив, усюди наvertsався йому на очі пришелєпа, який підскакував і мекекекав на загадку. Вацлав Комперт (1861–1926) виступав

в амплію міського дурника, й те сказати, виступав талановито. Коли відмекекав до послідку, «Лідове новини» вийшли з його світлиною й некрологом, з якого, мій читачу, я вам і зачитую.

«Скинувши оком на світлину, хтозна чи хтось його впізнає: час і на нього наклав свою печать. Навіть коли устійнимо, що се Вацлав Комперт, який спочив навіки в лікарні «У сестер-жалібниць», ви однаково не попом'ятаєте, хто то є. Та коли устійнимо, що то був «Вашку, скакай!», не одному стане на пам'яті екзотичний чоловічок, без якого годі було уявити розвеселену Прагу.

На хліб уробляв, шалаючись по найвідвідуваніших шинках. Пристоював біля чийогось столу: «Ме-ке-ке...». Той чи той гість озивався: «Вашку, скакай!», і Вашек підскакував. Зібравши «подушне», рушав до іншого стола. Жив засібно, бо його метода, як і все викінчене, мала в собі ознаки геніяльності: несхибно бив на людську самовтіху! «Вашку, скакай!» — і кожен з тих збитошників багатів думкою, що є хтось іще більш упосліджений, ніж він сам. Бувало, п'яна шатія збиткувалася з Вашка, аж гай шумів, а він мовчки все зносив. Знав, що, коли вгамуються, бакшиш буде — куди твоє діло? Се так. Але ще й тим мовчки все зносив, що усвідомлював свою людську вищість».

Й. Лада. «Пенко, скакай»

Exkurs. Не випадково став у Гашика з Вацлава Комперта стукач-невдаха. З початком Великої війни викажчиків і сексотів побільшало забігами поліції (настаново!) по всіх усядах. За необережно мовлене слово пішли за ґрати тисячі. Найуживанішими юстицією статтями були: «зрадництво» та «образя його величності». У березні 1915-го на всю країну прогриміла справа «іванчицьких зрадниць», мешканок містечка Іванчиці — Ольги Ганасової, Анни Гунячкової та Марії Секової. Ганасова не вдержала язика на припоні: «Хай наші вояки не будуть дурнями! Замість стріляти на своїх же, на слов'ян, хай кидають гвинтівки та вдають, що на них, на всіх, ламанина напала...». У Гунячкової скочило з уст: «Цісар потрібен чехам, як собаці п'ята нога. У нас має бути республіка!» Секова й собі розв'язала губу: «Росіяни прийдуть не сьогодні-завтра. Вивчаймо, дівчата, їхню мову!» Ганасовій вліпили тринадцять років ув'язнення, Гунячкової і Сековій — по десять. Усіх всипали сексоти.

Вацлав Комперт

■ ■ ■

«З-перед війни жив у Моравії якийсь Немрава, так той не хтів у війську й гвєра скинути на плече. Казав, совість не позволяє. Ну, й спізнав, почім ківш лиха. Вийшов з каталажки — сама снасть, а вони його вдруге під присягу. Він хоч убий: то, мовляв, суперечить моїм поглядам, не присягатиму, і слова свого не зламав».

Вілем Немрава (1882–?) безнапасно жив у своєму Гнівотині, аж поки пішов служити цісарю. Піти, то так, пішов, але присяги скласти не схотів. З набожних, сказав, мотивів. «Без клепки в голові!» — ухвалив був військовий суд, але

психіатри вивели, що той хлопака не є божевільний. Хлопака сів на п'ять місяців, та й вони його, зятятого, не отямили. Перевідкинув присягу й засів уже не на п'ять, а на двадцять чотири місяці. У Малій терезинській фортеці, куди запроторювали найнебезпечніших злочинників.

Еккурс. Захисний комплекс, названий Терезином на честь імператриці Марії-Терезії, постав на злитті Огри з Лабою кінцем XVIII століття і складався з двох фортець: Великої — на лівому березі Огри — та Малої — на правому. Як на ті часи, то була найдосконаліша в світі цитаделя. Ніяке чуже військо ніколи її не облягло: нездобуття. Проте цитаделя не мала б тої слави, якби не її Мала фортеця, що вона від самопочатку правила за військову в'язницю. У ній, крім Гаврила Приципа, гинули і його спільники — Трифко Грабеж, Неделько Чабринович, Іво Краньчевич, Цвьян Степанович, Лазар Дьюкич. Імена, що їх пам'ятають і шанують у Сараєві. А ми з вами, мій київський, або львівський, або полтавський читачу, мусимо пам'ятати тих безіменних галичан, закарпатців, буковинців (було їх тисяча, як скло), які спізнали жахи терезинських казематів тільки через те, що були українцями.

Мала терезинська фортеця

Після відбуття кари Вілема уламували на всі способи, та він обстоював своє, стаючи небезпечно відомим. Закинули його в замок «Шпильберк», усамотнили. Сіялися чутки, що бідолашного катують і голодом голодять, що в нього вже й душа на плечі. Умішалися впливові віденські посланці й вимотали Вілема.

Еккурс. Замок «Шпильберк», який від XIV століття височіє над містом Брно, був на початках моравським осідком чеських королів, по часі заступав твердиню, а твердиня — політичну в'язницю. У її келіях знемагали — французький яacobинець Жан-Батист Друе, угорський просвітянин Ференц Казинці, італійський поет-націоналіст Сильвіо Пеліко... Та всіх, як виявилось з часом, заломив чеський нальотчик Вацлав Бабинський. Мав за собою безліч грабіжок і вбивство. У «Шпильберку» він заприматкобожився: одно заносив молитви, не попускав з рук чоток і зажив ласки в'язнителів: наставили його кимось на штиб санітара. На волю вийшов, бувши під літами, й став за садівничого

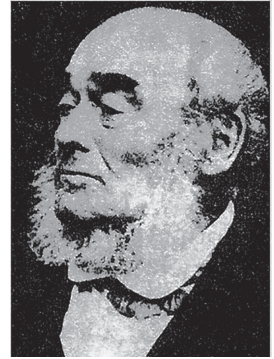

Замок «Шпильберк»

в монастирі св. Карла Боромейського. По шинках оповідав за своє життя. Хтось видав ті оповідки книжечкою. Книжечка пішла назахват.

Сьогодні література про Бабинського налічує десятки назв, а його ім'я згадується і в піснях. Не лише в давніх. Чеський гурт «Пінгвіни» видав уже під сучасну пору альбом «Як насправді все було з Бабинським».

А за Немравою уболівав і Лев Толстой, з чеським лікарем якого, Душаном Маковицьким, Немрава листувався. Та коли вдарила Велика війна, не змогли ні високі заступники, ні те, що стільки вже набувся по глибках. Вілем так і зогнив би на соломі, та впала Австро-Угорська монархія... А сам він — уже на старі літа — упав у вічі гестапівцям, які вичули за його антивоєнні базікання. Вичули — й слід за ним захолов.

Вацлав Бабинський

XIV. ШВЕЙК-НЕ-ШВЕЙК (ФРАНТИШЕК СТРАШЛИПКА)

«Уже давній швабський посібник з мистецтва війни споминає «шісток», військових служників. Натоді се мав бути чоловік богомільний, чесний, сміливий... Словом, не чоловік, а янгол небесний. Час усе істотно змінив: ні тобі богомільних, ні тобі чесних, ні тобі сміливих. «Шістки» брешуть, аж вуха болять, обманюють своїх панів, і почасти саме з їхньої вини той чи той чується мов у пеклі. Се погані й ледачі слуги, які беруться на всі способи, щоб залити гарячого сала за шкуру своєму панові».

Рудольфу Лукасу заливав Франта Страшлипка. Аж так заливав, що й у полон подався з його наплечником. У тій хорупанській катавасії Лукас крадіжки не помітив, а коли спам'ятався, написав батькам «слуги поганого й ледачого»: «... пішов від мене Франта, але ви не журіться: пішов з наплечником, в якому був увесь мій пайок». Спокутуючи синову вину, Страшлипки заопікувалися Лукасевим батьком: сестра Франти, Барбора, носила йому з Гостивиць¹ молоко з-під корови, яке лихими часами платилося, як пташине.

Й. Лада. Йозеф Швейк

Екскурс. Молоко подорожчало в тридцять п'ять разів. Чехи не мали хліба, м'яса, масла, не мали вдостачу й «рідкого хліба», себто пива, і варили його самі. А де взяти хміль? Пустошили аптеки, в яких іще залишалися ліки на полисіння. Варили й мило, змішуючи з лоєм лужний камінь та живицю. Місячної пайки тютюну вистачало лише на день. Курили, скрутивши козячу ніжку, дубове листя.

У Франти Страшлипки (1891–1949), веселого ловкача, гульвіси й зальотника, красунчика й мастака на анекдоти, всі брехеньки зачиналися: «Знав був я такого собі...», себто словами, що стали лексичною візитівкою Швейка. Се він,

¹ Гостивиці — містечко за чотири кілометри від Праги.

Страшлипка, захопив Гашка до написання вивергай-сміх-книжки, і жартівлива Гашкова поезійка є зайвий на те доказ:

Жах піхоти, жах кінноти —
від Страшлипки анекдоти.

Франтишек
Страшлипка

Страшлипка міг «позичити» Швейкові і свою зовнішність, й знали б ми Швейка як високостанного, сухотілого й чубатого, з довгастим, а не з круглим, як місяць уповні, обличчям, але...

Рік 1921-й, весна. Шинок «У Могельських», а в шинку Яро-слав Гашек, Франта Сауер¹ і Йозеф Лада, який має намалювати Швейка. Гашек скаже: «Платимо двісті!» Лада мало не впустить кухля: «Збиткуєшся з мене?» Упав у слово Сауер: «П'ятсот!» Лада на те:

«Тисяча!» Та й перебили руки. Дістав не тисячу, а дві пари підштанків (Сауер мав білизняну крамничку).

А Швейк у Лади вийшов таким, як хотів Гашек: високо-станний, сухотілий, чубатий... Та, ілюструючи книжкове видання, Лада переінакшив його на свій (тавтологія сама наби-вається!) лад, і той Швейк став канонічним.

По школі Франта Страшлипка пішов за учня на заводик у Гостивицях, та по часі заступив скаліченого батька — ламав камінь. Викошував і гостивицькі луки. Хазяїни не могли нахвалитися: «Та перед ним же тра-ва горить!» Усе б нічого, та вабило Франту близеньке місто. Став за топільника в цегельні. Далі, як водиться, військо — 91-й полк. Сварився-мирився з Лукасем і виливав душу Гашкові.

У полоні вістовий і служник розійшлися, як стежки по лісі. Страшлипка не при-став ані до большевиків, ані до легіонерів. Як тисячі інших чехів та словаків, толо-чився по хазяях, по маєтках (то косовиця, то жнива, то молотьба), і чекав на об-мін полоненими.

Еккурс. З двох мільйонів бранців половина — згола чехи та словаки — коси-ла, жниувала й молотила, себто мала певні пільги, яких не мали ті самі німці. Москалі удобряли слов'ян, числивши на те, що по війні як Чехія, так і Словач-чина опиняться в той чи той спосіб ув обіймах матінки Росії. Підсолоджували пілюлю, на чому, й те сказати, все й обмежувалося. Платили слов'янським наймитам п'ятдесят копійок на день, двадцять п'ять з яких Росія-матінка тут-таки вилучала собі на користь. «Упривілейовані» бранці жили надголодь, ходили в лахмітті, напівбосі, обліплені вошвою.

Аж ось у 1916-му полонених частково обмінляли, і Страшлипка опинився вдо-ма. Не встиг й місяця нагріти, а вже воював з італійцями. Щоправда, не так з іта-лійцями, як з вошвою: був за топільника у вошобійному баракі. Раз увечері гуляв з компанистами в карти, аж навернула лиха година незнайомого кадетика. Він і насипся на Страшлипку: «У полоні баглаї бив, то, гадаєш, і в мене битимеш?!» А Страшлипка й заточи його в пику. Компанисти, внюхавши, що пахне смаленим, перекинули гасницю й пустилися навтіки. Пустивсь і Страшлипка, але не безбач,
.....

¹ Франтишек Сауер (1882–1947) — письменник, яскравий представник пражської боге-ми; уділив кошти на публікацію двох перших томів «Швейка».

а на вокзал. Ускочивши в потяг Тренто¹ — Прага, збагнув, що став з нього біглий, за яким шибениця тужить. На котрійсь станції висів з вагона, аж ник — поліцейська чота. Сікнувсь у поціляний нужник, з якого бачив, як пішла геть не лише чота, а й потяг його пішов.

Комедант станції глипав на воячка, який не мав документів, не мав квитка, але мав безневинно волошкові очі, в яких кипіли сльози. Страшлипка плакав і сипав, як горохом у бочку: «Мені, зголошую з ласки вашої, якраз притиснуло, а на зупинках, як ви самі свідомі, вагонний відхідок замикають, то я й побіг... Такий трапунок, зголошую з ласки вашої, стався був Вомачкові з Лодениць... Ой-ой-ой!» Хапався за живіт, стогнав і заливався слізьми. Квитка таки виплакав та й об'явивсь у Гостивицях.

Ян Страшлипка, брат Франти, згадував: «За місяць завернув був до нас Гонза Гакл, поліцай з мобілізованих: «Уночі маємо вас пов'язати, то ви той... не зволікайтеся». Розкинувши головою, взяли ми думку тікати в Галичину. У дорозі — то там чота, то там... Франтик брехав, як шовком шив, і нас відпускали з Богом. Та якось — гай-гай! Замкнули в шопі. Франтик мотався по ній, як та миша, що шукає за бодай якоюсь діркою. Угледів-таки, де можна стінку виломити. Ми й виломили».

У Галичині Франтишек прибивсь до волинських чехів Свідкових з Підгайців, а Ян утокмився в іншому селі — у вдови з п'ятьма діточками, також волинської чешки. По півстолітті оповідав: «То було вже восени 1918-го. Ішли селом москалі з полону. Розбалакався я з ними, а вони й кажуть: «Махай, хлопче, додому. У вас тепереньки ні цісаря-пана, ні царя-батюшки...». Я мерщій — середа, пам'ятаю, була — в Підгайці, а Франта, виявляється, ще в неділю ушився. Ох, мав я злість на нього! Та й батько шпетив його на всю губу: «Як же ти, бестіянський сину, брата самого покинув?!» Франтик мов нічого й не було».

...Іздив Франтишек Страшлипка паровичником на локомотивах. Одружився, купив нічогу хатинку та все нею клопотався. Грав у сільському театрі «Глагол», був відповідальним за Робітничий Дім (ставили його в Гостивицях) і виводив хліб та сіль з Лукасем. Страшлипкова дочка Милада пам'ятала, як ходила з батьком в гостю до високого, зличного пана, який мав помешкання з багатьма покоями. Лукас і поміг Франтишкові з хатою, і вистарав двісті тисяч банківської позички на Робітничий Дім.

У 1927-му перенісся Страшлипка з сім'єю до Плетеного Уєзду², найнявши тамтешню корчму. «Ніякий був з Франтика гендляр, — споминала Барбора. — Понакупляє, бувало, рубцю, невістка наварить зупи, миска з верхом — за крону. Чистий збиток! На чарку кожного одного кликав. Платити — й руками замахає, то, мовляв, не горить. Отак і прогорів».

Нема ради, зійшов Страшлипка на стрілочника у Крочеглавах³, а по них — у Веселому-на-Лужниці⁴. Платні на сім'ю не стачало, а тож, згадавши молодість, узявся за косу. Відкосив — і в шиночок «У Оленя». Замовивши пиво, вирікав: «Хоч і маленький шинок, та, скажу я вам, і маленький — ліпше, ніж велика сіножать. Знав був я такого собі...». А вдома на комоді стояла в нього кабінетна світлина з написом: «Франтишкові — Рудольф Лукас».

.....

¹ *Тренто* — північноіталійське місто, яке напередодні Великої війни належало Австро-Угорщині; по війні передано Італії; відстань від Трента до Праги — 720 км.

² *Плетений Уєзд* — село за чотири з половиною кілометри від Кладна.

³ *Крочеглави* — колись приміське село, а тепер — частина Кладна.

⁴ *Веселе-на-Лужниці* — містечко за 30 км від Чеських Будейовиць.

XV. ЙОЛОП – ТА Й ВЖЕ!

Перше видання «Швейка».
Обкладинка від Й. Ладу

чу, мабуть, чи не спитаєте: «А яке таке пов'язання між жіночою охайністю й письменством чеського клясика?»

Тої весняної ночі клясик увалився в хату п'яний, мов змії. Витяг з кишені й кинув на писемний стіл зіжмаканого папірця. Ранком чистьоха Ярмила змела його зі столу. Вихмелений Гашек удався в розпач: «Та там же таке важливе було, таке важливе... А що? Не пам'ятаю!» Висипав сміття з кошика. Ось папірчик, а на ньому нашкрябано: «Йолоп у війську. Списали як слабого на голову».

Йолоп — та й вже! Ані імени, ані натяку на знайомство з якимсь Швейком. Ян Миколашек, той, що в Липниціх був прив'язаний до Гашка, як пес до буди, звжився якимось і спитав: «А чи був колись поміж твоїх знайомих Швейк?» Гашек потріпав головою: «Ні, але чував за такого». Отже, стаття Ярослава Веселого не крила в собі нічого вражаючого, але саме вона спонукала на пошуки «живого Швейка». Ну, а хто шукає — знаходить.

Йозеф Швейк (1891–1965) перевикував на празьких Виноградах. Відвихнувся був на військову службу, та списали його по чистій як безголового. Мешкав на Боїшті, а на Боїшті — й шинок «У Келиха», в який Швейк і внадився. Зачув там за книжчину із своїм назвиськом. Безголовий, безголовий, а хотів позиватися з письмаком, який його, мовляв, упослідив. Опісля тішився, що не позивався.

Урядник Йозеф Швейк

Бальзак казав, що ім'я має приставати до героя, як ніготь до пальця. Коли так, то Гашек мав би написати «Пригоди бравого вояки Страшлипки». Або, якщо хочете, Неїжхліба, Скачивполе, Гасипекла... Смішних наймень чехи мають подостатком, як і ми з нашими Замнивусами, Нетудихатами й Котигробами. Аж ні, Гашек спиняється на емоційно невизначеному й кількісно обмеженому — Швейк! У Чехії живе лише-но тридцять два Швейки, і ледве чи було їх більше за часів Гашкових. То з чого ж?

Колись-то чеський гашколог Ярослав Веселий навселюд заявив (у статті «Ярослав Гашек — приятель Йозефа Швейка»), що письменник познайомився із своїм героєм у травні 1911-го, після чого й побачила світ книжчина «Бравий вояка Швейк та інші подивугідні оповістки».

Книжчину Гашек істотне замислив у травні 1911-го. Се всі вже знали від його жінки-чистьохи. Ви, мій чита-

чу, мабуть, чи не спитаєте: «А яке таке пов'язання між жіночою охайністю й письменством чеського клясика?»

Тої весняної ночі клясик увалився в хату п'яний, мов змії. Витяг з кишені й кинув на писемний стіл зіжмаканого папірця. Ранком чистьоха Ярмила змела його зі столу. Вихмелений Гашек удався в розпач: «Та там же таке важливе було, таке важливе... А що? Не пам'ятаю!» Висипав сміття з кошика. Ось папірчик, а на ньому нашкрябано: «Йолоп у війську. Списали як слабого на голову».

Йолоп — та й вже! Ані імени, ані натяку на знайомство з якимсь Швейком. Ян Миколашек, той, що в Липниціх був прив'язаний до Гашка, як пес до буди, звжився якимось і спитав: «А чи був колись поміж твоїх знайомих Швейк?» Гашек потріпав головою: «Ні, але чував за такого». Отже, стаття Ярослава Веселого не крила в собі нічого вражаючого, але саме вона спонукала на пошуки «живого Швейка». Ну, а хто шукає — знаходить.

Йозеф Швейк (1891–1965) перевикував на празьких Виноградах. Відвихнувся був на військову службу, та списали його по чистій як безголового. Мешкав на Боїшті, а на Боїшті — й шинок «У Келиха», в який Швейк і внадився. Зачув там за книжчину із своїм назвиськом. Безголовий, безголовий, а хотів позиватися з письмаком, який його, мовляв, упослідив. Опісля тішився, що не позивався.

У незалежній Чехословаччині, посилаючись на Гашкову книжчину, клався за ненависника всього австрійського. Попитання на таких «ненависників» було, і Швейкові дісталася якась дрібна посада. Виногради, довідавшись, дерли на ньому лахи: «Урядник не конче має бути туман туманом, але, як не є, глупота завше виплатиться».

На Виноградах Гашек мав знайомих по зволу й не мусив знати головотеса Йозефа, щоб написати Швейка-1911. Вистачало чієсь підказки: йолоп у війську! А «подивугідних повісток» міг скільки хоч наслухатися по своїх улюблених шинках.

Exkurs. «Мімоза», Гавельська, 496 (знесено). «... аж так оговтався, що вже ї узявся запевняти Швейка, мовбито «Мімоза» — чи не найшикарніший нічний клуб, у якому всяка пані має жовтого білета — голки не підточили...».

«Монмартр», Ретезова, 224/7 (існує). «... його взяли просто з дому через те, що за два дні перед сараєвським замахом платив «У Брейшків» за двох сербських студентів-політехників, та й у «Монмартрі» на Ретезовій агент Брікс бачив його, п'яного, коли частував тих самих студентів».

«У Куклика», майдан Республіки, 1090/5 (існує). «А гайда до «Куклика»! — сказав Швейк. — «Гвинти» кинете в кухні, шинкар Серабона — «сокіл», того не бійтеся. Музики — скрипаль, гармоніста... — підкушував він далі. — Вуличні дівчатка, словом, виборне товариство».

«Тунель», Мала Штупартська, 646 (тепер — суши-бар). «Якось-то сидів я в нічному «Тунелі», ї балакали ми за орангутангів».

«У Шпирків», Кожна, 1024/12 (існує). «... казав, пам'ятаю, «У Шпирків» такий собі студент з медичинського, що волосся падає, коли людина зазнала якогось душевного зворушення в перші шість тижнів свого життя».

«У Штупартів», Мала Штупартська, 647/4 (знесено). «Перед кількома роками «У Штупартів» ізжерла кішка папушка. Гадала, він дражниться: нявчав по-котячому».

На часі сказати й те, що Швейк-1911 і Швейк-1921 — се геть самостійні, неспів-залежні особистості, а сказавши, вивести висновок, що ім'я головного героя Гашкових «Пригод...» є безетимологічне. Чому він Швейк, а не...? Таємниця, що її гашкологи, хай як побивалися, та так і не з'ясували.

■ ■ ■

Чи звів Ярослав Гашек наклеп на чехів? По моїй голові, так, звів, але наклеп той — геніяльний. Не менш геніяльний, ніж наклеп Мигеля де Сервантеса на еспанське лицарство. Се — здоровенькі бувайте, мій читачу! — спала мені на пам'ять емблема книжкової виставки: земна куля — на плечах Дон Кіхота, Гамлета і Швейка.

Серпень 2017–травень 2018.

Постолопрти, Чехія.

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Gan, Pavel. Osudy humoristy Jaroslava Haška v říši carů a komisařů i doma v Čechách. — Praha: Atlantis, 2003.

Hodík, Milan, Lada, Pavel. Švejek — fikce a fakta. — Praha: Naše vojsko, 2006.

Kopáč, Radim. Zmizelá Praha: nevěstince a nevěstky. — Praha: Paseka, 2013.

Lada, Jozef. Můj přítel Švejek. — Praha: Svoboda, 1969.

Nikolskij, S. V. Po stopách prototypu Haškova hlavního hrdiny. Tvar, 2003, roč 14.

Pytlík, Radko. Kniha o Švejkovi. — Praha: Československý spisovatel, 1983.

Pytlík, Radko. Švejek dobývá svět. — Hradec Králové: Kruh, 1983.

Pytlík, Radko. Osudy a cesty Josefa Švejka. — Praha: Emporius, 2003.

Schwarz, Jozef. Po Švejkových (a Haškových) stopách v Haliči. — Praha: Ikaros, 2006.